

KÜYEREL 2013 KONFERANSLARI

“Varlık ve Yokluk Kıskaçında Ermeniler: Emval-i Metruke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek”

Konuşmacı

Ümit Kurt

Tarih : 18 Mayıs 2013, Cumartesi

Yer : Taksim Hill Otel, İstanbul

Saat : 14.00 - 18.00

KÜYEREL
DÜŞÜNCE ENSTİTÜSÜ

Bu kopya Küyerel Düşünce Enstitüsü tarafından
Friedrich Ebert Stiftung'un katkılarıyla hazırlanmıştır.

İçindekiler

Açılış Konuşması / Hüseyin Çakır	5
Doç. Dr. Ümit Kurt'un Sunumu.....	7
I- İttihat ve Terakki Dönemi Kanun ve Kararnameleri..	31
II- Mütareke Dönemi ve Geri Döner Ermeniler.....	37
III- Lozan'a Kadar Türkiye Cumhuriyeti Dönemi.....	47
IV- Lozan Antlaşması: Bir Dönüm Noktası.....	56
V- Lozan Sonrası Türkiye: Etrafı Bir Kale Gibi Örmek..	78
VI- Cumhuriyet Dönemi İç Hukuk Düzenlemeleri.....	83
Sonsöz.....	95

Açılış Konuşması

Hüseyin Çakır
(Moderatör)

Sevgili Ümit Kurt Küyerel'in her yıl düzenli konuşmacısı oldu, davetlerimize icabet ettiği için kendisine teşekkür ediyoruz.

Ümit Kurt, Türkiye'de çok fazla ele alınmayan konuları ele alıyor. Bugün ele alacağı konuda devletin ve toplumun büyük çoğunluğunun "yokmuş" gibi davrandıkları tarihi gerçeklerin üstüne örtülmüş toprağı kazıyarak, hakikatleri bizlere paylaşacak diye düşünüyorum.

Söz, ümit Kurt'ta

Doç. Dr. Ümit Kurt¹

S u n u m

Bu makale bağlamında, Ümit Kurt'un, Küyerel'in 18 Mayıs 2013'de İstanbul'da düzenlediği "Varlık Yokluk Kıskacında Ermeniler: Emval-i Metruke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek" konferansında sunum yapılmıştır.

1915 yılında sürgün edilen Ermenilerin geride bıraktıkları malların idaresi için gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet döneminde, bir dizi kanun ve kararname çıkartılmıştır. 1915'de sürgün ve katliama maruz kalan Osmanlı Ermeni vatandaşlarının sürgün edilmeden önce sahip oldukları taşınır ve taşınmaz malları el değiştirmiştir. Osmanlı Ermenileri'ne ait olan mal ve mülk önce İttihat ve Terakki

¹ Bu makalenin yazımında büyük ölçüde Taner Akçam ile birlikte kaleme aldığımız ve İletişim Yayınları tarafından Kasım 2012 tarihinde yayımlanan "Kanunların Ruhu: Emval-i Metruke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek" başlıklı kitaptan yararlanılmıştır. Değerli katkıları ve yorumları için Taner Akçam'a müteşekkirim. Yine makaleye getirdikleri ufuk açıcı eleştiri, değerlendirme ve müdahaleleri için Güney Çeğin'e ve İbrahim Şirin'ne teşekkür borçluyum.

iktidarının ve daha sonra Cumhuriyet rejimi kadrolarının çıkardığı bir dizi kanun, tüzük ve diğer hukuki düzenlemeler aracılığıyla kitabına ve “hukukuna” uydurularak Ermenilerin ellerinden alınmıştır.

Dönemin iktidar partisi olan İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet yönetimine tevarüs eden Ermeniler'i hem yerinden etme hem de mülksüzleştirme planı devreye sokulurken kullanılan şiddetin en temel aracı bu planını gerçekleştirilmeye dönük olarak çıkarılmış hukuksal mevzuattır. Ermenilere yönelik şiddetin ekonomik boyutunu belirlemek ve bu “ekonomik şiddetin” Ermeni Kırımı'nda oynadığı temel ve yapısal parametreyi ortaya koymak bu makalenin ana meramıdır.

Esas itibariyle, burada ekonomik şiddetten kasıt tehcir edilen ve zorla yerlerinden çıkartılan Ermenilerin geri bırakmak zorunda kaldıkları taşınır ve taşınmaz mallara mevcut hukuk sisteminin bütün enstrümanlarından yararlanılarak el konulması suretiyle bu topluluğun varlık statüsünden *yokluk* statüsüne düşürmektir. Aynı süreç Nazi Almanya'sında ve Hitler ordularının işgal ettiği Avrupa'daki birçok ülkede yaşayan Yahudilerin mallarının ve ellerinde bulunan bütün servetin ve gelirin yine ‘kanun’ ve ‘hukuk’ yoluyla Nazi Almanya'sının kasasına aktarılması; bu sayede savaşın finanse edilmesi ve bu rejime destek veren merkezi ve yerel aktörlere ve Aryan ırkına mensup toplumsal

kesimlere dağıtılması şeklinde meydana gelmiştir.² Yahudiler, Alman vatandaşlığından çıkarılmak suretiyle “sivil ölü” [*civilian death*] statüsüne indirgenmiş yani hukuken yok sayılmışlardır.³

Makale’de resmi Türk tarih yazımının *Emval-i Metruke* [*Terk Edilmiş Mallar*] olarak kodifiye ettiği Ermeni mallarına ilişkin çıkartılan kanunlar, kanun hükmünde kararnameler, tüzükler ve diğer hukuki düzenlemelerin analizi yapılacak ve bir anlamda bu hukuksal metinlerin “ruhu” açıklanmaya çalışılacaktır. İttihat ve Terakki iktidarından Cumhuriyet rejiminin kuruluşu sırasında ve sonrası dönemde çıkarılan kanunların analizine yer verilecektir. Lozan Barış Antlaşması üzerinde özellikle durulacak ve bu antlaşmanın gerek Ermeni gerekse de Rum mallarının tasfiyesinde oynadığı rol tartışılacak ve bu antlaşmanın müzakere edildiği ve yürürlüğe girdiği tarihten önce ve sonrasında Türkiye’de çıkartılan kanunlar da yine irdelenecektir. Bu hukuksal me-

² Bu konu ile ilgili muazzam bir literatür bulunmaktadır. Müstakilen literatürdeki önemli birkaç eser için bkz., Götz Ally, *Hitler’s Beneficiaries: Plunder, Racial War, and the Nazi Welfare State* (New York: Metropolitan Books, 2006); Yitzhak Arad, “Plunder of Jewish Property in the Nazi Occupied Areas of the Soviet Union,” *Yad Vashem Studies* XXI (2000): 109-148; A. Barkai, *From Boycott to Annihilation: The Economic Struggle of German Jews 1933-1945* (Hanover, NH: University Press of New England, 1989); Martin Dean, *Robbing the Jews: The Confiscation of Jewish Property in the Holocaust, 1933-1945* (Cambridge University Press, 2008).

³ Ernest Fraenkel, *The Dual State: A Contribution To The Theory Of Dictatorship* (The Lawbook Exchange, Ltd.; Reprint edition, 2006).

tinlerin diline, içeriğine ve ruhuna sinmiş olan “hukuksal şiddet”in ekonomik çarpanlarının Ermenilerin tehciri ve katliamında oynadığı yapısal rolün irdelenmesi makalenin bir diğer kalkış noktasıdır.

Merkezi tez, Emval-i Metruke kanunlarının 1915 Ermeni soykırımının ve bugünkü hukuk sisteminin yapısal bir unsuru olduğu ve bu kanunlara göre Ermenilerin malları üzerindeki haklarını hala korumaya devam ettikleridir. İlgili kanun ve yönetmeliklerin büyük bir çoğunluğu Cumhuriyet döneminde çıkartılmıştır. Cumhuriyet ve onun hukuk sistemi, bir anlamda Ermeni kültürel, sosyal ve ekonomik zenginliğine el konulması, Ermeni varlığının ortadan kaldırılması gerçekliği üzerine inşa edilmiştir.

Emval-i Metruke Kanunları, “normal ve sıradan” görülen ve öyle algılanan kanunlardır. Bu nitelikleri itibarıyla varlıkları hiç bir zaman sorgulanmamıştır. Onların “doğal sayılması” tüm bir Cumhuriyet tarihi boyunca Ermeni soykırımının niçin yok sayıldığıının da cevabıdır. Çünkü bu “normallik”, yok sayma ile eş anlamlıdır. Türkiye, bir varlığın –genel olarak Hristiyan özel olarak Ermeni varlığının– bir yokluk haline çevrilmesi üzerine kurulmuştur.

Cumhuriyet, Hristiyanların varlığının yokluk haline getirilmesi yani bir varlığın yokluk üzerine inşa edilmesidir. Ülkemizde ‘Ermeni sorunu’ olarak adlandırılan konunun esas olarak ulusal güvenlik sorunu olarak ele alınmasının nedeni budur. Konuyu hatırlatma veya üzerine açık tartışma-

ya çağrı bile ulusal varlığa ve ulusal güvenliğe yönelik bir tehdit olarak algılanır. Örneğin Milli Güvenlik Konseyi'nin, 2006 yılında 1915 dönemini de kapsayan tapu kayıtlarının arşivlere devredilmesi ve araştırmacıların hizmetine sunulması ulusal güvenliğe aykırı bulunduğu için yasaklanmıştır.⁴ Bu örneğin gösterdiği gerçek çok basittir; kendi varlığımızı, diğerinin yokluğu üzerine kurduğumuz için, bu varlık üzerine her konuşma bize ürküntü ve korku vermektedir. Ülkemizde Ermeni sorunu üzerine konuşmanın ana zorluğu bu varlık–yokluk ikileminde yatar.

Hristiyan–Ermeni varlığını yok etmeyi kurumsallaştırmak ise bir çok başka şeyin yanında, esas olarak Emval–i Metruke Kanunları ile gerçekleştirilmiştir. Bu kanunlar soykırımın yapısal unsurudurlar ve Cumhuriyet dönemi hukuk sisteminin esasa ilişkin unsurlarından birisidir. Bu nedenle Cumhuriyetin, soykırımı kendi yapısal temeli haline getirmiş bir rejim olduğundan söz ediyoruz. Bu da, bir hukuk sistemi olarak Cumhuriyet ile soykırım arasındaki ilişkiye yeni bir gözle bakmamız gerektiğini bize hatırlatmaktadır. Bu makalede yapılan budur.

Ekonomik şiddetin fiziksel ve çıplak şiddet gösterilerine dayanması gerekmez. Şiddet'i kullanma tekeli elinde bulun-

⁴ *Hürriyet*, 19 Eylül 2006, www.hurriyet.com.tr/gundem/5109117_p.asp ve *Radikal*, 20 Eylül 2006, www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=199165 ayrıca bakınız; <http://bianet.org/bianet/bianet/85432-osmanli-arsivleri-acilirsar-esmi-tez-zayiflar>, giriş 8 Mayıs 2012.

duran yasal bir aygıt olarak devlet ve bu devletin bürokratik aygıtları belirli bir topluluğun ekonomik yaşam koşullarını ortadan kaldırarak da şiddet uygulayabilir. Üstelik burada kullanılan şiddet hem hukuksal bir zeminden hem de politik bir gayeden doğar. Dolayısıyla ekonomik şiddet aslında politik ve egemen olan iktidarın tekelinde bulunan hukuk sisteminin yarattığı şiddet ile doğrudan ilintilidir. Egemen, şiddet kurucu ve yapıcı bir 'hukuki' entite olarak devlet, aynı zamanda kanunun gücüne dayanarak şiddet uygular.

Dolayısıyla şiddet olgusu aynı zamanda bir devletin bütün hukuki mevzuatına sinmiş ve ona mündemiç bir hale gelmiştir. Kanun koyucu ve kurucu olmak aynı zamanda şiddet kurucu olmayı da beraberinde getirir. Kanunlar, şiddet kullanma tekelini elinde bulunduran devletin bürokratik ve ideolojik aygıtları olarak da işlev görürler. Bu durumda değişik ve farklı çıkarlara sahip olan sınıfların kendi sınıfsal çıkarlarını gerçekleştirmeye çalıştığı bir mücadele alanı olarak devlet, bu mücadeleden galip gelen egemen sınıfın temsilcisi olur. Böylece askeri, siyasi, dini veya ekonomik sınıflar ve/veya elitler de şiddet araçlarıyla donatılmış olurlar. Bu elitler sahip oldukları güçten dolayı zaten ayrıcalıklarla donatılmıştır. Bunlar kendi çıkarlarına hizmet edebilecek her türlü kaynağa ulaşmak bakımından muktedirlerdir. Dolayısıyla şiddet, aynı zamanda devlet ve toplumun değişik çıkar sahibi kesimleri arasındaki girift ilişkinin krizalize edilmesi bakımından da üzerinde önemle durulması gereken bir olgu ve insanlık durumudur (*human condition*).

Bir topluluktaki belirli bir unsurun ekonomik olarak varoluş temellerini ortadan kaldırmak aynı zamanda bu unsurun siyaseten hiçlik/yokluk derekesine de indirir. 1915'te Ermenilere yönelik şiddet gösterilerinin ve katliamların toplumsal rıza ve destek mekanizmaları üretmesinde ve bu bağlamda Ermenilerin yok oluş sürecine bilhassa Sünni Müslüman yerel elitlerin ve sınıfların katılımında Ermenilerin sahip oldukları malları ve serveti edinme motivasyonunun payı azımsanmayacak bir öneme sahiptir. Dolayısıyla ekonomik motivasyonun sürgün edilen Ermenilere yönelik şiddet gösterilerindeki etkisi ekonominin Türkleştirilmesi, milli ve Müslüman bir burjuvazi yaratma idealinde tezahür eder. Bu politik ve hukuki şiddetin içeriği ve doğasının ekonomik bir boyut kazanması ve katliamların arkaplanında böyle bir örüntünün varlığı altı çizilmesi gereken tarihsel bir olgudur.

Bunun izdüşümlerini İttihat ve Terakki iktidarının Ermeni tehciri ve Kırımı'na dönük aldığı merkezi kararlara verilen toplumsal destek ve sosyal rıza mekanizmalarında görebilmek mümkündür. Ekonomik çıkar, şiddetin tonlarını ve kiplerini de belirlemiştir. Toplumsal destek ayakları ekonomik bir motivasyon üzerinden şekillenir. Yalnız burada Ermenilerin siyasi, hukuki, ekonomik ve kültürel varlığını ortadan kaldırmakla onların mal ve servetine el koymak arasında doğrusal bir illiyet bağı kurmamak gerekir. Zira, ekonomik motivasyon politik ve ideolojik bir kararın yarattığı kanaldan girerek kendisine bir damar bulmuştur. Bu anlamda Ermenilerin yokluk durumuna düşürülmesi esas

itibariyle politik ve ideolojik bir hedeftir. Emval-i Metruke Kanunları ve bunun etrafındaki bütün bir hukuki mevzuat sonucunda Ermenilerin mal ve mülklerine el koymak bu politik ve ideoloji temelli kararın bir sonucudur.

Raphael Lemkin, soykırım kavramını ilk defa olarak, 1944 yılında, *Axis Rule of Occupied Europe (İşgal Edilmiş Avrupa'da Mibver [kuvvetleri] Yönetimi)* adlı kitabında tanıttı.⁵ Kitap, 13 Mart 1938 ile 13 Kasım 1942 arasında Nazi işgali altındaki 17 ayrı bölge ve devletin yönetimi ile ilgili 334 kanun, kararname ve yönetmeliğin derlenmesinden oluşuyordu. Yani Lemkin, soykırım kavramını, işkence, zulüm, yakma-yıkma ve toplu katletme gibi tüm soykırımlarda gözlenen barbarlık gösterileri ile birlikte değil, hukuk metinlerini aktardığı ve analiz ettiği bir kitapta tanıtmaktadır. Önemi nedeniyle, altını tekrar çizmek gerekir. Lemkin, kitabın yazımını tamamladığı 1943 yılında Nazi Almanya'sının işlediği tüm cinayetleri biliyordu. Ama soykırım kavramını, bu cinayetlerin anlatıldığı bir çerçeve içinde sunmadı. Aksine belki de savaş mantığı içinde “normal” telakki edilebilecek, işgal edilen bölgelerin nasıl yönetileceği ile ilgili olarak yayınlanmış bir takım kanun ve kararname-ler eşliğinde tanıttı.

⁵ Rafael Lemkin, *Axis Rule of Occupied Europe, Laws Of Occupation, Analysis Of Government, Proposals For Redress* (Washington: Carnegie Endowment, 1944).

Bu durumun, soykırımı bugünkü algılayışımızla çok uyuştuğu söylenemez. Genel algıya göre soykırım, normal işleyen bir hukuk sisteminin çökmesi, sistemin “normal” yoldan sapmasının bir ürünüdür. Bu bakışa göre, soykırım “medeniyete” ait kurumların işlemez olması ve bunların yerini “barbarlığın” alması anlamına gelir. Lemkin ise sanki bunun tam aksini söylemekte ve soykırımın, normal ve sıradan kabul edilebilecek hukuk metinleri içinde gizli olduğunu anlatmaktadır. Bunu yaparak, bizlere, soykırımın izini sadece insanlık dışı olarak tanımlanabilecek barbarlık gösterilerinde aramayın, onun izini hukuk metinlerinde süryn, der gibidir.⁶

“Hukuk sisteminin içine yerleşmiş bir olgu olarak soykırım” tanımı bu makalenin merkezi tezlerinden birisidir. Ermeni soykırımı ve Ermenilere karşı uygulanan politik, ideolojik ve ekonomik şiddet, sadece Ermenilere karşı işlenmiş barbarlık gösterilerinde değil, aynı zamanda Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde çıkarılmış bir dizi normal ve sıradan hukuk metinlerinde gizlidir.

⁶ Burada yaptığımız medeniyet ve barbarlık ayırımını Lemkin’in eserlerinde aynen bulmak zordur. Lemkin aslında, soykırımı klasik “medeniyet–barbarlık” ekseninde görmeye daha yatkındır. Bu konuda daha fazla bilgi için bakınız: Michael Freeman, “Genocide, Civilization and Modernity”, *The British Journal of Sociology*, 46, no. 2 (June, 1995): 207-23; Dirk Moses, “Toward a Theory of Critical Genocide Studies”, ed. Jacques Semelin, *Online Encyclopedia of Mass Violence* http://www.massviolence.org/IMG/article_PDF/Toward-a-Theory-of-Critical-Genocide-Studies.pdf

Bu minvalde soykırım, sadece fiziki imha anlamına gelmemektedir. Hatta daha ileri giderek iddia edebiliriz ki, Ermenilerin fiziki olarak imha edilip edilmediklerinin bir ayrıntı gibi durduğu bir olgu ile karşı karşıyayız. Sürgün ve imha sürecinde ne kadar Ermeninin ölmüş olduğu veya ne kadarının hayatta kalmış olduğu ikincil bir sorundur; önemli olan, Ermenilerin kadim vatanlarındaki izlerinin tümüyle yok edilmesidir. Talat Paşa'nın 30 Nisan 1916 tarihinde Sis Ermeni Kilisesi ile ilgili olarak Cemal Paşa'ya çekmiş olduğu telgraf bu politikanın en açık ifadesidir; “Esâsen Sis Katogikosluğunun ilgâsından ve ilk sıralarda katogikosun oradan ihrâcından maksad Ermenilerce Kilikya'da pek büyük bir kıymet-i târîhiye ve milliyeyi hâiz bulunan ve gûyâ Ermeni hükûmetinin en son makarr-ı saltanatı [*karargah yerî*] olduğu ileri sürülen bu yerin vücûdunu tamâmıyla kaldırmağa ma'tûfdu [*yöneliktî*].”⁷

Hukuk bunun için vardır ve Talat Paşa'nın ifadesiyle, her şey Ermeni “vücudu(nu) tamamıyla kaldırma” amacına uygun olarak düzenlenmiştir. Bu anlamda soykırım, işleyen normal hukuk sisteminden sapma değil, bizzat hukuk sisteminin de bir ürünüdür ve onun aracılığı ile uygulanmaya konmuştur. Cumhuriyetin ilk Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey, 15 Nisan 1923'de, yeni Emval-i Metruke [Tasfiye] ka-

⁷ DH.ŞFR., 68/215, Dâhiliye Nezâreti Emniyeti Umum Müdürlüğünden Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya, 24 Eylül 1332 (7 Ekim 1916) tarihli şifre telgraf.

nunu görüşülürken, “hukuk nazariyatı içerisinde kılı kırk yarararak” hareket edildiğini söylemesi ve “biz burada iki, üç senedir [20 Nisan 1920 tarihli] Emvali metruke kanununu esasatı hukukiyemizin en ince ve rakik noktalarını dahi nazarı dikkate almak üzere çıkardık,” demesi Hukuk ile soykırım rejimi arasındaki ilişkiyi son derece öz olarak anlatır.⁸

Lemkin *Axis Rule of Occupied Europe* adlı eserinde soykırımını, “ulusal grupların zorunlu yaşam temellerini, grubun kendisini imha amacıyla, yıkmaya yönelik farklı eylemlerin koordineli bir planı” olarak tanımlar ve “mülkiyete el konulmasını” bu planlı eylemlerin en önemlilerinden birisi olarak sayar.⁹ İmha edilen grupların mallarına el koyma soykırımdan soykırıma farklılık göstermiştir.¹⁰ Osmanlı deneyimi de bu anlamda diğer örneklerden bazı farklılıklar içerir. Bunları iki ayrı düzeyde özetlemek mümkündür. Birincisi, bu süreçte mallarına el konulan bir tek Ermeniler

⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi (bundan sonra TBMM), *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt 29, Devre 1, İçtima Senesi 3, (Ankara: T.B.M.M. Matbaası, 1961), 161.

⁹ Rafael Lemkin, *Axis Rule of Occupied Europe, Laws Of Occupation, Analysis Of Government, Proposals For Redress* (Clark New Jersey: The Lawbook Exchange, 2008), 79.

¹⁰ Yahudi Soykırımını süreci hakkında genel bir özet için bakınız; Peter Hayes, “Plunder and Restitution”; Roth, John K., Edward J. Sexton, Hayes, Peter, Theodore Z. Weiss (Ed.), *The Oxford Handbook of Holocaust Studies*, (Oxford and New York: Oxford University Press, 2010), 540-559.

değildir, ikincisi Ermenilerin tümünün mallarına el konulmuş, bu işlem sadece tehcire tabii tutulanlara uygulanmıştır.

1913–1918 dönemi boyunca, merkezi bir politikaya bağlı olarak buldukları yerlerden çıkartılan ve haklarında çıkartılan özel kanunlarla mallarına el konulan iki büyük topluluk vardır; Rumlar ve Ermeniler.¹¹ Bunlara karşı uygulanan politikalar farklılıklar göstermiştir. Fakat bu farklılık, etnik ve din farklılıkları ekseninde şekillenmemiştir. Aradaki farkı belirleyen İttihat ve Terakki hükümetinin farklı dönem ve durumlarda izlediği değişik politikalarlardır. İzlenen politika farklılıklarına göre kanun ve kararnemelerde, sadece Rum veya Ermeni ayırımı değil, bu grupların kendi içlerinde de dikkatli ayrımlar yapılmıştır. Önemli olan, hangi grubun, hangi politikanın sonucu olarak yerinden çıkartıldığıdır ve uygulama buna göre farklı olmaktadır.

1915 Mayısı ile birlikte el konulan Ermeni mallarının idaresi söz konusu olunca bu Rum mallarının idaresinden ayrı bir sorun olarak ele alınır ve bölgelere yollanan yazılarda bu ayrımlara dikkat edilmesi özel olarak istenir.¹² Aradaki en

¹¹ Kanun ve Kararnemelerde Süryaniler ile ilgili özel bir kayıt bulamadık. Süryani mallarına ne yapıldığı konusu, en azından Kanun ve Kararnemelerde açık değildir bu nedenle bir şey söyleyemiyoruz. Bu nedenle, tüm bir çalışma boyunca Süryanilere değinemedik. Muhtemeldir ki, onların malları da Ermeni malları ile aynı akıbete uğradı ve aynı kanunlar onlara da uygulandı. Konu araştırmacılarını beklemektedir.

¹² Savaş yıllarında Ermeni ve Rum mallarının idaresi konusundaki farklılıklara ilişkin olarak bakınız; Taner Akçam, *Ermeni Meselesi Hallolunmuřtur, Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik*

önemli fark Rum mallarının kesin tasfiyeye tabi tutulmamış olmasıdır. Yunanistan'a giden Rumların bıraktıkları mallar, oradan gelen Müslümanların geride bıraktıkları mallar ile "değiş-tokuşa" tabi tutulmak istenmektedir. Ayrıca, askeri nedenlerle iç bölgelere sürülen Rumların geri dönecekleri hesap edilmektedir. Tasfiye bu nedenle yapılmaz.

1919 sonrasında da benzeri gelişmeler gözlenecektir. Rumlar arasında, 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Antlaşması'na tabi olanlarla olmayanlar ayrımı yapılacaktır. Hatta İstanbul Rumları mübadeleye tabi olmadıkları ve fakat 1918-22 döneminde, bir çok Rum, Anadolu'dan İstanbul ve civarına gidip yerleştiği için, kanunlarda bu durum da hesaba katılır. İstanbul'a sonradan giden bu kişiler de (mallarına el koyma imkânı yaratacağı için) mübadeleye tabi tutulan Rumlar kapsamında ele alınırlar. Her hangi bir karışıklık söz konusu olduğu durumlarda çıkartılan özel kararnamelerle bu karışıklıklara açıklık getirilmeye çalışılmıştır.¹³

Politikalar, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 127–129. Konuya ilişkin daha ayrıntılı bir çalışma için bakınız; Ahmet Efiloğlu, Raif İvecan, "Rum Emval-i Metrukesinin İdaresi", *History Studies*, (2/3, 2010): 125–146

¹³ İttihat ve Terakki yönetiminin, hangi grupların malların yönelik, ne türlü farklı politikalar uyguladığı, Dahiliye Nezareti İskân-ı Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti (bundan sonra İAMM) tarafından hazırlanan 16 Kanunusani 1332 (29 Ocak 1917) tarihli, "Ahvâl ve İlcâât-ı Fevkaladedden Dolayı Mahall-i Âhere Nakledilen Eshâs ile Emvâl-i Metrukeleri Hakkında Mütalaanamedir" başlıklı raporda ayrıntılı olarak ele alınır. Rapor, Ermeniler, Rumlar, Suriyeli Aileler (Araplar) ve Bulgarlar olarak dört ayrı grubu ele alır ve bunların mallarına yönelik farklı uygulamaları özetler. BOA/BEO, 4505/337831.

Ermeni mallarına el konulması ile ilgili, Ermeni soykırımına özgü bir kaç unsurdan söz etmek gerekir.¹⁴ Birincisi, 1913–8 döneminde malları tasfiyeye uğrayan topluluk sadece sürgün edilen Ermenilerdir. Sürgün edilmeyen Ermenilerin mallarına el konulmadı. Bölgelere yollanan çeşitli telgraflarla, sadece sürgün edilenlerin mallarının tasfiye edileceği özel olarak belirtildi. ““Nakledilmeyen gayr-i müslimler emvâl-i menkûle ve gayr-i menkûlelerine tasarruf ederler. Nakledilen... Ermenilerle o sırada onlarla birlikte sevk edilmiş olan diğer gayr-i müslimlerin emvâlinin tasfiyeye ittibâ‘i [tabii tutulması].”¹⁵ Ayrıca İstanbul örneğinde olduğu gibi, bulunduğu yerde kalan ve sürülmeyen Ermenilerin başka bölgelerde malları varsa onlara da dokunulmadı.¹⁶

¹⁴ Burada mutlaka belirtmek isteriz ki, bu noktaları merkezi hükümetin aldığı kararlardan çıkartıyoruz. Bu kararların bölgelerde nasıl uygulanmış olduğuna ayrıca bakmak gerekir.

¹⁵ BOA/DH.ŞFR., 70/79, Dahiliye Nezareti Aşair ve Muhacirin Müdiriyeti Umumiyesi (bundan sonra AMMU) Diyarbakır Vilayetine 10 Teşrinisani 1332 (23 Kasım 1916) tarihli şifre telgraf. Sivas’a çekilen bir başka telgraf; “İhtida veyâhûd sâi’reyile sevkden istisnâ ve ibgâ edilenlerin emvâli tavsiyeye tâbi’ değıldir” (BOA/DH.ŞFR., 61/253, Dahiliye Nezareti, EUM’den Sivas Vilayetine 25 Şubat 1331 (9 Mart 1916) tarihli şifre telgraf.)

¹⁶13 Haziran 1926 tarihli yönetmeliğin dördüncü maddesi sadece bu konuya ilişkindir ve bulunduğu yerden sürülmeyen kişilerin başka bölgelerdeki mallarına el konamayacağı hükme bağlanır. Maddede, İstanbul özel olarak zikredilir. Nitekim, 1 Ağustos 1926’da, “hiçbir tarafa firar ve tagayyüb etmeyen” İstanbul Ermenilerin İstanbul belediye sı-

İkincisi, Ermenilerin mallarına ırkçı bir ideoloji esas alınarak el konulmadığı için, Nazi Almanya'sı Yahudileri örneğinin aksine¹⁷, tehcir ve soykırım boyunca Ermenilerin vatandaşlıktan çıkartılmaları söz konusu olmadı. Hatta Ermeniler, eğer özel olarak Bakanlar kurulu kararı ile vatandaşlıktan atılmadılar veya kendileri çıkmadılar ise, 1964 yılına kadar vatandaşlıklarını korudular. Üçüncüsü, Ermenilerin mal varlıklarına el konurken, bu müsadere biçiminde yapılmadı; yani mallar veya değerleri sahiplerine geri verilmeyecektir denmedi, denemedi. Aksine her şey, malların ve/veya değerlerinin sahipleri adına devletçe idare edileceği ve zamanı belirsiz olmakla birlikte, malların ve/veya değerlerinin asıl sahiplerine iade edileceği ilkesine göre düzenlendi.

Bu yolun seçilme nedeni, soykırımın örgütleniş tarzı ve ideolojik gerekçeleri idi. Ve bu nitelik, malların niçin müsadere-

nırları dışında Kartal ve Pendik gibi yerlerde mallarına emval-i metruke adıyla el konulmaması ve el konulmuş ise bunun kanunsuz olduğu konusunda alınmış bir Bakanlar Kurulu kararı vardır. BCA/TİGM, 030_0_18_01_01_020_49_014. Bu eserde kullanılan Cumhuriyet arşivi belgelerine dikkatimizi çeken Sait Çetinoğlu'na özel teşekkürü borç biliriz.

¹⁷ Nazi Hükümetinin 25 Kasım 1941 tarihinde Alman vatandaşlığı ile ilgili çıkarmış olduğu kanun hükmünde kararname vasıtasıyla Naziler, Alman vatandaşı olan Yahudileri Almanya'yı terk ettikleri anda vatandaşlıktan çıkarmış ve bu sayede Yahudilerin bütün mallarını kamusallaştırmıştır. Bkz. Martin Dean, *Robbing the Jews: The Confiscation of Jewish Property in the Holocaust, 1933-1945* (Cambridge University Press, 2008), 170.

re edilmesi gerektiğini izah etmeye uygun değildi. Ama öte yandan, mallara zorla el koymanın, müsadere biçiminde değil, Ermenilerin mülkiyetleri üzerindeki hakları korunarak yapılması kendi içinde bir gerilimi ve çelişkiyi beraberinde getirdi. Devlet, el koyduğu malların asıl sahiplerinin Ermeniler olduğunu kabul etti ve karşılıklarının kendilerine verileceği ilkesini benimsedi. Sözü ettiğimiz gerilim veya çelişki buradadır: bir taraftan malları zorla gasp eden olarak suçlanmak istemeyen bir devlet vardır ve Emval-i Metruke Kanunlarının dilini buna göre ayarlamaktadır ama öbür taraftan aynı devlet, Ermenilerin varlık temellerini imha ederek, gaspı kurumsallaştırmak ve resmîleştirmek istemektedir. Mevcut hukuk sistemi bu gerilim ve çelişkinin üstüne kurulmuştur.

1922 Kasımında Türkiye Büyük Millet Meclisinin gizli bir oturumunda Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey ile Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey arasındaki tartışma bu çelişkiyi çok iyi gösteren bir örnektir. Maliye Bakanı, Yahya Galip Bey'in devletin eline geçtiği için, emval-i metrukelerin artık devlet malı sayılması gerektiğini söylemesine ve bunları emvali devlet olarak tanımlamasına itiraz etmektedir.

“Hasan Fehmi Bey: Yahya Galip Bey buyurdular ki, emvali Devlet nasıl idare edilecek? Emvali Devlet değildir, emvali metrukedir.

Yahya Galip Bey: Emvali metruke değildir; onlar hep kaçmıştır, emvali Devlettir.

Hasan Fehmi Bey: Emvali metruke için elimizdeki kanun budur. Emvali metruke kanunu. Tegayyüp eden [*kaybolan*] *eşbas nam ve hesabına idare* olunup açılacak hesabı carisine irat [*gelir*] kaydetmekten ibarettir.

Yahya Galip Bey: “Öyle değildir, öyle değildir.”¹⁸

Sözünü ettiğimiz gerilim ve çelişki, gerek Lozan görüşmeleri, gerek 1920’li yıllarda çıkartılan uyum yasaları sürecinde, hatta Tapu Kadastro Genel Müdürlüğünün 2001 yılındaki genelgesine kadar tüm bir Cumhuriyet dönemi boyunca varlığını koruyacaktır, bugün de geçerlidir ve Türk Hukuk sisteminin temelini oluşturmaktadır.

Hukuk, Ermenilerin yaşam koşullarının ekonomik temellerinin ortadan kaldırılmasında ikili bir tarzda kullanıldı. Birincisi, 1915 ile birlikte, Ermenilerin geride bıraktıkları malları üzerinde her türlü tasarrufta bulunma ve işlem yapma hakkı kanunen yasaklandı. İkincisi, kanunen hakları olduğu söylenmesine rağmen, malların değerlerinin kendilerine ödenmesine ilişkin herhangi bir adım atılmadı. Söz verilen kanun ve yönetmeliklerin hiç birisi çıkartılmadı. Tüm bir Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde, Emval-i Metrukeler ile ilgili çıkartılan kanun ve kararnamele, malların ve/veya değerlerinin Ermenilere geri verileceği esasına

¹⁸ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre: 1, İçtima Senesi: III, Cilt 3, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985), 1139-40. İtalikler Ü.K.’ya ait.

göre örüldü ve düzenlendi. Fakat öbür taraftan, bu geri verme işlemi hiç bir biçimde düzenlenmedi ve aynı hukuk sistemi, Ermenilere “tek bir kıymık” bile vermemek esasına uygun olarak kullanıldı. Özellikle Cumhuriyet döneminde, her nasılsa hayatta kalmış bazı Ermeniler veya onların varisleri mallarını veya değer karşılığını isteyebildikleri nadir durumlarda, mevcut hukuk sisteminin koridor ve dehlizlerinde kaybolmuşlardır.

İddiamızı tekrar edersek, Emval-ı Metruke kanun ve karar-nameleri, Ermenilerin malları üzerindeki haklarını esasta reddetmemektedir. Bu nedenle bu kanun ve kararnameler, Ermenilerin malları üzerindeki tüm hakları kaybettikleri ve bu malları asla geri alamayacakları tezinin gerekçesi olarak kullanılamaz. Hatta iddia edilebilir ki, mevcut kanun ve kararnameler, Ermenilerin hala malların asıl sahipleri oldukları ve kendilerine geri verilmesinin zorunlu olduğu tezi için temel dayanak olarak da kullanılabilir. Çünkü, tüm bu kanunların ana örgüsü, Ermenilerin bu malların ilk sahipleri oldukları ve karşılıklarının kendilerine verileceği ilkesi ekseninde kurgulanmıştır.

İttihat ve Terakki Hükümeti de durumun böyle olduğunun farkındadır. 1918 Şubat ayında, bakanlıklar arası bir komisyon tarafından hazırlanan bir raporda, Ermenilerin malları üzerindeki haklarının baki olduğunun altı çizilir. Tarihi öneme sahip bu raporda, “...Ermeni emvâl-i metrukesine bir vaz’iyet-i kanuniye tayin olunmuş ise de hazine-i evkâf [*vakıflar hazinesî*] ve maliyeye müdevvere [*dönüştürülmüş*]

emvâlin bedellerinin ber-mucib-i kanun [*kanun gereğince*] sahiplerine itâsı muktezî [*verilmesi gerekli*] iken şimdiye kadar bunların verilememesi” denerek, bu tarihe kadar Ermenilerin mallarının karşılıklarının verilmemiş olduğu açık olarak kabul edilir. Ve “kanun-ı mezkûr ahkâmına tevfikân [*sözü geçen kanuna uygun olarak*] emvâli tasfiyeye tâbi tutulanların hukuk-ı tasarrufiyelerinin izalesi dahi ber-mucib-i kanun [*kanun gereği*] bedellerinin tesviyesiyle meşrut [*ödenmesi şartıyla*] bulunduğundan ve emvâl-i mezkûreye vâz’-ı yedd [*el konurken*] olunurken sahiplerinin bunlara taalluk eden haklarını ve bu hakkın istifası yolundaki müracaatı nazar-ı dikkate almamak muvâfık olamayacağından kanunun irâe eylediği [*gösterdiği*] safahât-ı muamelâtın [*muamele safhalarının*] bir an evvel ifa ve ikmâli elzem bulunmakta” olduğunun altı çizilir.¹⁹

Raporun dili son derece açıktır. 1918 Şubat ayı itibarıyla, Ermenilerin mallarının karşılıkları henüz daha kendilerine verilmemiştir. Rapor, kanunun gereğinin bir an evvel yerine getirilmesini ve mal sahiplerinin var olan haklarının dikkate alınarak, malların karşılıklarının kendilerine verilmesini istemektedir.

Benzeri görüşler, Lozan görüşmeleri sırasında Türk Hükümeti tarafından da dile getirilir. 15 Nisan 1923 tarihinde bir Emval-i Metruke (tasfiye) kanunu çıkartıldığı haberi

¹⁹ BEO 4505/337831, Sadrazamlık Makamından, Adliye, Maliye ve Dahiliye Nezaretine yazılan 28 Şubat 1334 (1918) tarihli yazı ve mütalaa.

Lozan'a da intikal ettiğinde Müttefik Kuvvetler, özellikle kendi vatandaşlarına da uygulandığı gerekçesiyle kanunu şiddetle protesto ederler. 22 Haziran'da durumu Ankara'ya bildiren İsmet Paşa'ya 26 Haziran'da Hükümet tarafından tarihi sayılması gereken şu cevap verilir; "Türkiye Büyük Millet Meclisince tanzim ve mevki-i meriyyete vaz'edilen [*yapılan ve uygulamaya konan*] Emval-i Metruke Kanunundaki hükümetimizin nokta-ı nazarı sırf tebaasının emval ve hukukunun muhafazasına matuf olup firar veya gaybubet edenlerin Emval-i Metrukelerinin ziyadan vikayesi [*kayıp ve mahvolmaktan korunması*] zımında esman-ı balıgası [*tutarları*] kendi hesab-ı carilerine kaydedilmekte ve bu babda muhafa-i hukukları için ne yapılması icab ederse bunlar dahi temin olunmaktadır."²⁰

Görüldüğü gibi, Hükümet, malların esas sahibinin Ermeniler olduğunu ve devletin vatandaşın mal ve mülkünü, mahvolmaması için, onlar adına kaydederek korumaya aldığını tekrar etmektedir. Bu nedenle, Emval-i Metruke kanunlarını ileri sürerek, Ermenilerin mallarını veya değerlerinin karşılığını alamayacaklarını söylemek oldukça zordur. Hatta aktarılan örneklerden de görüldüğü gibi, gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet Hükümetleri Ermenilerin mallar üzerinde hakları olduğu ilkesini açıkça tekrar etmektedirler.

²⁰ Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları II (Şubat – Ağustos 1923)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994), 473–4, 494.

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Emval-i Metruke kanun ve kararnamelerinin, nasıl soykırımın önemli bir parçası olarak inşa edildiklerini anlamak için, onları üç ayrı düzeyde ele almak ve incelemek gerekir. Birincisi, Ermenilerin sürgün edildikleri yeni yerlerde hangi esaslara göre yerleştirilecekleri; ikincisi, geride kalan malları ve/veya değerlerinin kendilerine verilir verilmeyeceği, eğer verilecekse bunun nasıl yapılacağı; üçüncüsü geride kalan malların kimler tarafından ve nasıl kullanılacağı...

Kanun ve kararnameleri bu üç farklı düzey ışığında ele aldığımızda ilginç bir tablo ile karşılaşırız. Birinci düzey, yani Ermenilerin yeni yerlerine nasıl yerleştirilecekleri konusu kanun ve kararnamelerde hemen hemen hiç yer almaz. Sadece sürgünün ilk başında çıkartılan bir kararnamede, son derece sınırlı olarak yer alan hususa, daha sonraki kanun ve kararnamelerde yer verilmeyecektir. Böyle bir sorun, mevcut değildir, yoktur. İkinci düzey ise, sadece genel bir ilke olarak bir kaç sefer tekrar edilir, o kadar. Malların gerçek sahiplerinin Ermeniler olduğu ve devletin, bu malları onlar adına işlettiği kabul edilir. Ama bu malların veya karşılıklarının asıl sahiplerine ne zaman ve nasıl verileceği hiç bir biçimde ele alınmayacak ve bu konuda her hangi bir düzenleme yapılmayacaktır.

İlk iki düzeyin yokluğu bize bir şeyi gösterir: İttihat ve Terakki iktidarını idare edenlerin zihniyet dünyalarında ve pratik politikalarında Ermeniler yerlerinden sürüldükleri

andan itibaren yok sayılmışlardır. Yok sayılan bir şey için herhangi bir düzenleme yapmak da gereksizdir. Bu nitelikleri ile, eldeki mevcut kanunlar, Ermeni sürgünlerine ilişkin resmi tezi çürütecek en önemli kanıtlardır. Resmi teze göre, Ermeni sürgünlerinin amacı, Ermenileri yeni bir bölgeye yerleştirmek ve geride kalan mallarının karşılıklarını kendilerine vermek idi. Ama böyle bir amaç olsaydı, buna uygun kanun ve yönetmelik de olurdu. Nitekim yukarıda aktardığımız 1918 Şubat ayına ait raporda da malların karşılıklarının verilmediği ve bu konuda her hangi bir düzenleme yapılmadığı açıkça kabul edilir.

Cumhuriyet dönemi için de benzeri durum söz konusudur. Onların elbette birinci düzeye ilişkin, yani Ermenilerin yeni yerlerine yerleştirilmeleri gibi bir sorunları yoktu. Ermeniler büyük ölçüde imha edilmiş; hayatta kalanlar yeni devletin sınırları dışında kalmıştı. İkinci düzeye ilişkin olarak, çıkarılan kanun ve kararnameler, aynı İttihatçı dönemde olduğu gibidir ve genel kural tekrar eder. Malların asıl sahipleri Ermenilerdir; mal veya değeri onlara geri verilecektir. Devlet, sadece Ermenilerin yokluğu nedeniyle bu malları veya gelirlerini onlar adına işletmektedir. Ancak malların geri verilebilmesi için Ermenilerin mallarının başında olmaları gerekmektedir. Nitekim, Lozan'da kabul edilen esas olarak budur.

Türkiye açısından ciddi problem, ya sağ kalan Ermeniler geri dönmek ister, ya da vârisler malları geri istemeye kalkarlarsa ne olacaktır? Cumhuriyet döneminin çözmek zorunda olduğu en temel problem budur ve oluşturulan

hukuk sisteminin en büyük sınavı ve “başarısı” da bu konudadır. Ermenilerin, el konulan mallarını geri almalarını engellemek amacıyla, tıpkı bir ipek böceğinin kozasını örmesi inceliğinde, tüm detayları düşünülmüş, delikler ve boşluklar ortaya çıktığında yeniden örülmüş detaylı bir hukuk sistemi oluşturulmuştur. Ekonomik şiddet bu hukuk sisteminin kalbindedir ve bütün bir mevzuat Ermeni varlığını yokluk durumuna indirgemek üzerine kuruludur.

Bu sistemin en büyük hedefi, Ermenilerin ülkeye topluca veya birey olarak girmelerinin ve mallarını istemelerinin önüne set çekmektir. Girişlerin hukuken engellenmesinin imkânsız olduğu bazı durumlar söz konusu olmuştur. Bu durumda ise, hukukun dışına çıkmaktan hiç çekinilmemiştir. Kanun ve kararnamelerin kendi içindeki çelişki ve gerilim tüm bir Cumhuriyet dönemi boyunca gözlenecektir.

İlk iki düzeyin yokluğu yanı sıra, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi kanun ve kararnamelerin ağırlıklı konusu üçüncü düzeyle ilgilidir. Yani, geride kalan taşınır-taşınmaz Ermeni malları nasıl kayda geçirilecek; satılacaklarsa nasıl satılacak; eğer dağıtılacaksa, kimlere hangi kurallara göre dağıtılacaktır? Kanun ve kararnamelerin birincil hedefi Ermenilerin tüm taşınır ve taşınmaz mallarına el koyarak onların Anadolu’daki varlıklarının maddi temellerini yok etmektir. Bu anlamda Ermenilerin maddi ve kültürel varlıklarının ortadan kaldırılması hukuk sistemine içseldir, mündemiçtir diyoruz. Bu anlamda mezkûr sistemi “soykırım rejimi” olarak adlandırmakta herhangi bir beis yoktur.

Türkiye'nin hem içerde hem uluslararası planda, soykırımın inkarı konusunda bu denli saldırgan bir siyaset izlemesinin sırrı yukarıda anlatılan gerçeklikte yatmaktadır. Türkiye devleti bilmektedir ki, mevcut hukuk sisteminin mantığı ile Ermenilere mallarının geri verilmesini engellemek oldukça zordur. "Bu mallar Ermenilere ait değildir ve verilmeyecektir" denilirse suç işlendiğini kabul etmiş olacaktır. Çünkü, Ermeni mallarını karşılığında tek bir kuruş ödmeden gasp etmiş olduğunu kabul etmek zorunda kalacaktır. Bu bırakınız, Emval-i Metruke Kanunlarını, zaten mevcut Anayasa'ya göre artık bir suçtur.

Esasında karşı karşıya olduğumuz konu son derece basittir. Ahmet Rıza'nın 1915 Aralık ayında, Mecliste Emval-i Metruke kanununun görüşülmesi sırasında söylediği gibi işin özü "bir zulümdür". "Beni kolumdan tut, köyümden dışarı at, malımı mülkümü de sonra sat, bu hiçbir vakitte caiz değildir. Bunu ne Osmanlı vicdanı kabul eder ne de kanun." Ahmet Rıza Bey haklı olarak bu kanunla amaçlanan şeyin yağmanın bir an önce tamamlanması olduğunu söylüyordu. "Ermenilerin malı kısmen yağma edildi. Kuvve-i teşriye kanunu reddedilinceye kadar elde bir şey kalmayacak(tır)."²¹ Nitekim öyle de olmuştur.

²¹ *Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre: 3, İçtima Senesi: 2, Cilt: 1, 13 Aralık 1915 tarihli oturum, (Ankara: T.B.M.M. Basımevi, 1990), 133-35

I- İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ KANUN ve KARARNAMELERİ

İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Ermenilerin geride bıraktıkları mallara sistemli olarak el koyma konusunda aldığı ilk kararlar, bugüne kadar iddia edildiği gibi, 30 Mayıs ve 10 Haziran tarihli değildir. Bu tarihlerden oldukça önce, 17 Mayıs ve 23 Mayıs tarihlerinde Ermenilerin mallarına el konulmasına ilişkin kararlar alınmıştır. 30 Mayıs 1915 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı yine önemlidir. Karar, bir gün sonra, Dahiliye Nezareti İskan-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından on beş maddelik bir nizamname biçiminde ilgili vilayetlere gönderilir.²² Karar, esas olarak tüm sürgün ve yerleştirmenin hangi ana ilkeler ışığında yapılacağı ile ilgilidir ve Ermenilerin sürülme nedenlerinin sıralanması ile başlar. Kararnamenin Ermeni malları ile ilgili en önemli hükmü, Ermenilere mallarının değerlerinin karşılığının verileceği ilkesidir.²³

Geride kalan mallar hakkında iki tür uygulama yapılacaktır. Birincisi, boşaltılan Ermeni köylerine “göçmen ve aşiretler” yerleştirilecek ve emlak ve arazi değerleri tespit edilerek

²² BOA/MV, 198/163, 17 Mayıs 1331 (30 Mayıs 1915) aktaran Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü, 1990), 112, 115; Genelkurmay Başkanlığı, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918*, Cilt 1 (Ankara: Genelkurmay Basım Evi, 2005), 131-3; 427-38.

²³ Genelkurmay Başkanlığı, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918*, Cilt 1, 131.

bunlara dağıtılacaktır. Şehir ve kasabalarda ise “nakledilen kişilere ait taşınmaz mallar ... cins, değer ve miktarı tespit edildikten sonra” gene göçmenlere dağıtılacaktır. İkincisi, yerleştirilen göçmenlerin “bildikleri ve yaptıkları işlerin dışında kalacak zeytin, dut, bağ ve portakal bahçeleri ile dükkân, fabrika, han ve depo gibi gelir getiren mallar ... açık artırma ile satılarak yahut kiralanmak suretiyle toplam *bedelleri kendilerine verilmek üzere sabipleri adına geçici olarak mal sandıklarına* yatırılacaktır.”²⁴

31 Mayıs 1915 tarihli, on beş maddelik yönetmelik, yukardaki genel ilkelerin maddelere dökülmüş halidir. Fakat esas olarak sürgün sırasında alınacak tedbirlere ve Ermenilerin nasıl yerleştirileceklerine ilişkindir. 30 Mayıs tarihli kararname ve 31 Mayıs tarihli nizamnamenin önemi şudur ki, Ermenilerin yerleştirilmeleri ve malların karşılıklarının verilmesine ilişkin açıklanan genel ilkelerin hayata geçirilmesi doğrultusunda, bir dizi kanun ve kararnamenin yayınlanması gerekmekte idi. Hiç bir biçimde yapılmayacak olan budur. Bunun yerine, kanun ve kararnameler, artık tek bir konu ile ilgilenmeye başlarlar. Ermenilerin geride bıraktıkları mal varlıklarına el konulması...

²⁴ *a.ge.*, 131–2. İtalikler Ü.K.'ya ait.

10 Haziran 1915 Talimatnamesi

Toplam 34 madde olan yönetmelik, esas olarak Ermenilerin geride bıraktıkları taşınır ve/veya taşınmaz mal ve mülklere nasıl el konulacağını ayrıntılı olarak düzenler.²⁵ İlk 10 madde mallara el konuş sürecinde izlenecek olan yola ilişkindir. 11 ve 21'inci maddeler, bu malların kimlere ve hangi esaslara göre verileceğini açıklamaktadır. Birinci madde ile, “başka yere nakli yapılan Ermenilere ait taşınmaz mal, mülk ve terk edilen araziler ile diğer hususların” idare ve yürütülmesi için “özel surette teşkil edilmiş kurullar” oluşturulacağı ilan edilir. Bu kurulların başında, *Emval-i Metruke Komisyonları* geliyordu. Komisyon ve yetkileri 23 ile 34'üncü maddeler arasında düzenlenir. Komisyonlar özel olarak tayin edilen bir başkan ile biri idare diğeri maliye memuru olmak üzere üç kişiden oluşacaktı ve doğrudan doğruya Dahiliye Nezaretine bağlı olarak çalışacaklardı.

Konumuz açısından yönetmeliğin en önemli maddeleri altı, 10 ve 22'inci maddelerdir diyebiliriz. 10'uncu madde vekâletname yoluyla bile olsa, mallar üzerinde işlem yapma hakkını yasaklamaktadır. Yani, Ermeniler, malları hakkında hiç bir tasarrufta bulunamayacaklardır. Mallar hakkındaki tüm işlemler kurulacak *Emval-i Metruke Komis-*

²⁵ “Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkalade-i Siyasiye Dolayısıyla Mahall-i Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilere Ait Emval ve Emlâk ve Arazinin Keyfiyet-i İdaresi Hakkında Talimatname” adıyla yayınlanan yönetmelik için bak.; *a.g.e.*, 139-42.

yonları üzerinden yürütülecektir. Burada son derece basit ve sıradan sorular sormak mümkündür. Eğer söz konusu olan normal bir yer değiştirme işlemi ise, niçin Ermenilerin malları üzerinde tasarrufta bulunmalarına yasak getirilmektedir? Niçin bir Ermeni, yoldan veya gittiği yerden vekâlet veya benzeri yollarla mallarını idare etmesin? Niçin örneğin mallarını kendisi satmasın veya başkasına devredemesin? Bu soruların cevabını bugün de vermek zordur. Ancak tek bir cevabı vardır: Ermenilerin kültürel ve ekonomik varlıkları tümüyle imha edilmek istenmektedir. Konuyu, altı ve 22'inci maddelerle birlikte ele aldığımızda daha iyi anlarız.

Bu maddelerde Ermenilerin mallarının karşılıklarının kendilerine, gittikleri yerlerde verileceği ilkesi tekrar edilmektedir. İşte bu “sahiplerine verilme” işlemi hiç yapılmayacaktır. Çünkü Ermeniler yok sayılacaklar; yerleştirilmeleri ve mallar veya gelirlerinin karşılığının kendilerine verilmesi hususu kanun ve kararnamelerin konusu olmaktan çıkacak, bir daha ele alınmayacaktır. Böylece Ermenilerin kendi malları üzerindeki her türlü tasarrufta bulunma hakkı ellerinden alınmıştır

26 Eylül 1915 Geçici Kanunu ve 8 Kasım 1915 Kararnamesi

Ermeni kültürel ve ekonomik zenginliğine el koyma doğrultusunda atılan en önemli adım 26 Eylül 1915 tarihli 11

maddelik kanun²⁶ ve bu kanunun nasıl uygulanacağına ilişkin 8 Kasım 1915 tarihli, 25 maddelik kararnamedir.²⁷ Kanun ve Kararnamede, *Heyet ve Tasfiye Komisyonları* adıyla farklı görevlere yönelik, iki farklı komisyonu oluşturulması (ayırım Kararname ile getirilir); bunların teşekkül şekilleri; ücretleri dahil çalışma koşulları; farklı bakanlık ve devlet daireleri ile bu komisyonlar arasındaki görev ve yetki dağılımları; Ermenilerden alacakları olanların, borçlarını alabilmek için yapacakları başvuru için gerekli belgeler; ilgili mahkemelerin safhaları; malların tasfiye sürecinde izlenecek kurallar; tutulacak farklı defterler ve nasıl tutulacakları; ilgili defter örnekleri vb. vb. her şey ama her şey son derece ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir.

Bu niteliği ile, ilgili kanun ve kararname Ermenilere, malları veya değerlerinin geri verilmek istenmediğinin en önemli göstergesi olarak da okunabilir. Çünkü, böyle bir politika olsaydı, tasfiye sürecine ilişkin gösterilen titizlik ve detay

²⁶ *Takvim-i Vekayi*, sayı: 2303, 14 Eylül 1331 (27 Eylül 1915). Kanunun tam adı, “Ahar Mahallere Nakledilen Eşhâsın Emvâl ve Düyûn ve Matlûbât-ı Metrûkesi Hakkında Kanunu Muvakkat”.

²⁷ *Takvim-i Vekayi*, sayı: 2343, 28 Teşrinievvel 1331 (10 Kasım 1915). Kararnamenin tam adı, “Âher mahallere nakledilen eşhasın emvâl ve düyûn ve matlubât-ı metrukesine mütedair 18 Zilkade 1333 tarihli kanun-ı muvakkatin suver-i icraiyesi hakkında talimatname”. Konumuzla ilgili bazı kanun ve kararnamelerin orijinal metinleri için ayrıca bakınız: T.C. Maliye Vekaleti Milli Emlak Müdürlüğü, *Milli Emlak Muamelelerine Müteallik Mevzuat*, (Ankara: Başvekalet Matbaası, 1937); Salâhaddin Kardeş, *‘Tebcir’ ve Emval-i Metruke Mevzuatı*, (Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2008).

düzenlemeler malların veya değerlerinin iadesi süreci için de yapılması gerekirdi. 26 Eylül tarihli geçici kanun *Tasfiye Kanunu* olarak da bilinir. Ana amaç Ermeni mallarını tasfiye etmektir.

Ermenilere mallarının karşılıklarının nasıl ödeneceği konusunda düzenleyici tek bir hüküm bile içermeyen kanun ve kararnamede iki husus çok önemlidir. Birincisi husus, el konulacak mal ve varlıkların kapsam alanı genişletilmiştir. Bu üç ayrı şekilde yapılmıştır. A) Ermenilerin sürgünlerinden 15 gün öncesine kadar, mal ve varlıklar üzerinde yaptıkları her türlü işlemin iptal edilebileceği ilan edilmiştir. B) Ermeni malları üzerine daha önce mahkemelerce alınmış herhangi bir haciz kararı varsa iptal edilmiş ve mallar doğrudan devlete geçmiştir. C) Eğer Ermenilerin başkalarından alacakları varsa, bunların doğrudan devlet tarafından toplanacağı karar altına alınmıştır. Böylece Ermenilerin başka kanallardan alacaklarını tahsis etme imkânı kanun yoluyla kapatılmıştır. İkinci husus, Ermenilerden alacaklı olan yerli ve yabancı kişi ve kuruluşlara alacaklarının verileceği ilan edilmiştir. Böylece, özellikle Almanya başta olmak üzere, yabancı devletlerin çıkartabilecekleri sorunların önüne geçilmiş oluyordu. Önemli olan husus, Ermenilerin alınacak kararlara hukuken itiraz etme kapısının tümüyle kapatılmış olmasıdır.

Özetle, İttihat ve Terakki Hükümeti döneminde çıkarılan kanun ve talimatnamelerle, Ermenilerden kalan mallarla ne yapılacağına ilişkin son derece detaylı eylem planı çıkartıl-

miş ama bu malların karşılıklarının Ermenilere nasıl iade edileceğine dair hiçbir hukuki düzenlemeye gidilmemiştir. İttihatçuların gözünde tehcir edilen Ermeni vatandaşları sürgün edildikleri andan itibaren artık yaşamıyorlardı. Bu nedenle, 1918 yılı Şubat ayında hazırlana raporda Ermenilere mallarının karşılığının verilmediğinin itiraf edilmiş olması hiç de şaşırtıcı değildir.

II- MÜTAREKE DÖNEMİ VE GERİ DÖNEN ERMENİLER

Birinci Cihan Harbi'nin yenilgi ile sonuçlanması üzerine, İttihat ve Terakki Hükümeti 8 Ekim 1918'de istifa etti. İlk hükümet 11 Ekim 1918 Ahmet İzzet Paşa tarafından kuruldu ve 4 Kasım 1922 tarihine kadar toplam 11 hükümet görev yaptı.²⁸ Hükümetlerin ilk eylemlerinin arasında, İttihat ve Terakki üyelerine karşı yargılamaları başlatmak²⁹ ve sürgüne gönderilen ve sağ kalan Ermenilerin geri dönmelerine izin vermek geliyordu.

²⁸ Yedi ayı sadrazam tarafından kurulan bu hükümetlerin görev sürelerine ilişkin bakınız; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, Cilt II, Mütareke Dönemi*, (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986), 37.

²⁹ 1919–22 döneminde İstanbul'da faaliyet gösteren Divan-ı Harbi Örfi'de toplam 63 dava görülmüş ve 200 civarında sanık yargılanmıştır. Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız; Vahakn Dadrian, Taner Akçam, *Tehcir ve Taktik Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları, İttihat ve Terakki'nin Yargılanması (1919-1922)* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi, 2009).

Sürgünden İlk Dönüşler

Konuya ilişkin en önemli adım 4 Kasım 1918'de atıldı ve "Tehcir Kanunu" olarak bilinen 27 Mayıs 1915 tarihli geçici kanun Anayasaya aykırı bulunarak iptal edildi.³⁰ Geri dönüşler konusunda karşılaşılan en büyük sorun, Ermenilere geride bıraktıkları menkul ve gayri-menkul malların nasıl iade edileceği idi. 18 Aralık 1918 tarihinde bu konuda ayrıntılı bir tamim hazırlandı ve bölgelere gönderildi. Tamimde, Ermenilerin el konulan mallarının geri verileceği ve geri dönenlerin evlerinde oturan memur, zabitan ve şahısların bu yerleri en kısa sürede boşaltmaları istendi.³¹ Ermenilerin ev ve arazileri teslim edilecek; bu evlerde oturan muhacir ve mülteciler tahliye edilecek, imkân olmadığı durumlarda, müsait evlerde birkaç aile bir arada barındırılacak, açıkta kalanlar muhacir köylerine yerleştirilecekti.

12 Ocak 1920: İttihatçı Kanunlar İptal Ediliyor

Emval-i Metrukelerin geri iadesi ile ilgili beklenen kararname nihayet 12 Ocak 1920 tarihinde yayımlandı. Kararname 33 maddeden oluşuyordu ve Ermeni mallarının nasıl geri verileceğini ayrıntılı olarak düzenliyordu. Kararname'nin

³⁰ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre: 3, İçtima Senesi: 5, Cilt I, 114–116.

³¹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı*, 412–417.

30'uncu maddesi ile, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu ve 8 Kasım 1915 tarihli Tüzük yürürlükten kaldırılıyordu.³² Kararnamenin en önemli noktası, 26 Eylül Kanun ve 8 Kasım 1915 Tüzüğüne göre el konulan ve Maliye ve Vakıflar hazineleri adına kayıtları yapılan taşınmaz malların sahiplerine hemen iade edileceği idi.

“*Vahdettin Kararnamesi*” olarak adlandıracağımız bu kararname ile, İttihat ve Terakki dönemindeki Ermeni mallarına yönelik tüm uygulamalar iptal edilir ve Ermenilerin el konulan mallarının iadesine başlanır. 1918 Kararnamesinin ve bu kararname ile içine girilen sürecin gösterdiği iki önemli hususun altını çizmek gerekir. Birincisi, 1918 Ekimi ile birlikte, Ermenilere geride bıraktıkları mallar iade edilirken, hiç bir biçimde, bu malların karşılıklarının daha önce ödenmiş olduğu yönünde bir ibareye rastlanmaz. Yani, yukarda 1918 yılı Şubat ayına ait raporda aktarılan, Ermenilere mallarının bedellerinin ödenmediği bilgisi, tüm bu dönem boyunca yapılan uygulamalar ile de tasdik edilmiştir.

Oysa, bilindiği gibi, Türk Hükümetleri ve bazı tarihçiler yıllardır, “satılan malların bedelleri[nin] Emval-i Metruke komisyonları tarafından sahiplerine gönderilmiş” olduğunu iddia ediyor, ve hatta “iskân mahallerine varan

³² “Ahar Mahallere Nakledilmiş Olan Eşhasın 17 Zilkade 1733 Tarihli Kararname Mucibince Tasfiyeye Tâbi Tutulan Emvali Hakkında Kararname” adıyla yayınlanan kararın tam metni için bakınız; Salâhaddin Kardeş, *‘Tebcir’ ve Emval-i Metruke Mevzuatı*, 69–91.

muhacirler[in], kendilerine aktarılan bu paralarla işlerini kurmuş ve bölgeye uyum sağlamış”, olduklarını ileri sürüyorlardı.³³ Bu belgelerle, onlarca yıldır tekrar edilen bu yalan deşifre edilmiştir.

İkinci husus, Cumhuriyet rejimi ve onun soykırım ile ilintisi meselesidir. İlerde daha ayrıntılı ele alacağımız gibi, Cumhuriyet hukuk sistemi, *Vahdettin Kararnamesinin* iptali ve 1915 soykırım yasalarının tekrar kabulü üzerine kurulmuştur. Bu nedenle, Emval-i Metrukeler özelinde, Cumhuriyet rejiminin soykırımı, hukuk sistemi ile kurumsallaştırmış olduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye Dışında Kalan Rum ve Ermenilere Dönüş Yasakları

Her ne kadar, 18 Ekim tarihi ile birlikte sürgüne gönderilen Ermenilerden sağ kalanlara geri dönme müsaadesi verilmişse de süreç sorunsuz işlememiştir. Osmanlı Hükümeti ve daha sonra Ankara’da faaliyete geçecek milliyetçi hareket, özellikle 1918 Mondros ateşkes antlaşması sınırları dışında kalan Rum ve Ermenilerin geri dönmelerini bir takım tedbirlerle engellemeye çalışacaklardır. Ankara ve İstanbul’un bu konuda benzeri tutum takınmış olmaları dikkat çekicidir.

³³ Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tebciri*, (İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2001), 90.

1918 ve sonrası geri dönüşler sorununu iyi anlayabilmek için süreci ikiye ayırarak incelemek gerekir, birincisi 1918–1922 dönemidir. Bu dönemde İstanbul’da hala görev başında olan bir hükümet vardır. İkinci dönemin 1922 Kasım sonrası, İstanbul’un Ankara Milliyetçi Hükümetinin kontrolüne geçmesi ve Lozan görüşmeleri ile başlayıp, tüm bir 1920’li yılları kapsadığını söyleyebiliriz. İkinci dönem içinde Lozan antlaşmasının yürürlüğe giriş tarihi olan 6 Ağustos 1924, önemli bir dönüm noktası olarak telakki edilmelidir.

Bu bölümde özellikle 1918–1922 dönemi üzerinde durmak istiyoruz. Bu dönem geri dönüşler meselesinin, birçok nedenden dolayı son derece karmaşık bir konu olduğunu kabul etmek gerekir. Birincisi, belki Cihan Harbi bitmişti ama Anadolu’da birçok cephede savaş ya hala sürüyor ya da yeni cephe açılıyordu. Savaşların seyrine göre, Müslüman–Hristiyan topluluklar imkânları ölçüsünde savaş bölgelerinden kaçmaktaydılar. İkincisi, farklı bölgeler, farklı politik ve askeri güçlerin kontrolü altındaydı. Türkler dahi bölünmüşler ve bazen birbiri ile dayanışan bazen de savaşan iki ayrı politik merkez tarafından yönetilmekteydiler. Bu nedenle, 1918–1922 dönemi geri dönüş yasakları konusunda bakarken, İstanbul Osmanlı Hükümeti uygulamaları ile Ankara Milliyetçi Hükümetin uygulamalarını biri birinden ayırmak gerekir. Sonuçta benzerlikler gösterse de ayrı politik merkezlerce alınmış kararlar söz konusudur.

Dönüşleri Yasaklamak İçin Kullanılan Kanun Maddeleri

Ermeni ve Rumları içeri sokmamakta kullanılan kanunların başında 1869 Vatandaşlık Kanunu gelir. İlgili kanunun Osmanlı vatandaşlarının başka ülke vatandaşlığına geçme esaslarını düzenleyen beşinci ve altıncı maddeleri konumuz açısından son derece önemlidir. Beşinci maddeye göre, bir Osmanlı vatandaşının başka bir ülke vatandaşlığına geçmesi ancak hükümet izniyle mümkündür. Gerekli izin alınmadan başka ülke vatandaşlığına geçen kişinin işlemi geçersiz sayılır. Söz konusu kişi Osmanlı vatandaşı sayılmaya devam edilir ve kendisine ona göre muamele yapılır. Altıncı maddeye göre de, izni almaksızın başka devlet vatandaşlığına geçen kişi, *eğer devlet isterse*, vatandaşlıktan çıkartılabilir ve vatandaşlıktan çıkartılan kişinin Osmanlı devletine girmesi yasaktır.³⁴ 1918 Kasımında çıkartılan pa-

³⁴ Tebaiyet-i Osmaniye Kanunnamesi, *Düstur*, Birinci Tertip, Cilt 1, (İstanbul: Matbaa-ı Amire, 1289); ayrıca bakınız BOA/Y.EE.41/133. İlgili maddeler aynen şöyledir: “**Madde 5-** Tebaa-i saltanat-ı seniyyeden me’zûnen tâbiyyet-i ecnebiyyeye giren eşhâs tebdil-i tâbiyyet ettikleri tarihten itibaren ecnebî sıfatında tutulup haklarında ol vecihle muamele olunur fakat Devlet-i Aliyye’den me’zûn olmaksızın tâbiyyet-i ecnebiyyeye girer ise işbu tâbiyyet-i cedidesi ke en lem yekûn ve kendisi kemâ kân tâbiyyet-i Devlet-i Aliyye’den addolunup kâffe-i hususâtta tebaa-i Devlet-i Aliyye hakkında olunan muamelenin aynı icra kılınacaktır. Her hâlde tebaa-i Devlet-i Aliyye’den bir şahsın terk-i tabiiyyet etmesi mutlaka irade-i seniyye üzerine verilecek bir senede muallak olacaktır. **Madde 6-** Saltanat-ı seniyye tarafında me’zûn olmaksızın diyâr-ı ecnebiyyede tebdil-i tâbiyyet eden veyahut bir ecnebî devletin hizmet-i aske-

saport kanunu ile, girmeye teşebbüs edenlere hapis cezası verileceği de eklenecektir.

Bilmekte fayda vardır ki, 1869 Kanunu çok özel bir amaç için çıkartılmıştı. Tüm bir 19'uncu yüzyıl boyunca, büyük devletler, İmparatorluktaki konsoloslukları aracılığı ile, Hristiyan Osmanlıları kendi vatandaşlıklarına alıyordular ve bu kişiler kapitülasyon olarak bilinen antlaşmalardan doğan hakları kullanabiliyorlardı.³⁵ 1869 Vatandaşlık Kanunu, bu yaygın pratiği engellemek amacıyla çıkartılmıştı. Şimdi bu kanun, zorla yerlerinden yurtlarından edilmiş Ermeni ve Rumların girişlerini engellemek ve mallarını onlara geri vermemek için kullanılacaktır.

Bu daha çok 1923 sonrası gözlenen bir pratik olacaktır. ABD, İngiltere gibi devletler Lozan antlaşmasında yer alan hükümlere dayanarak, kendi vatandaşı olmuş Ermenilerin malları için tazminat istediklerinde, Türk yetkilileri bu hakkın ancak kendilerine haber vererek başka ülke vatandaşlığına geçmiş kişilere tanınacağını bildirmişlerdir. Bu izni almamış kişiler, 1869 kanununa göre hala Türk vatandaşı sayılacak ve yabancı devletlerin hak talepleri reddedilecek-

riyyesine giren şahsı Devlet-i Aliyye ister ise tâbiyetinden ıskat edebilir ve bu makûle tâbiyeti ıskat olunan eşhâsin Memâlik-i Şâhaneye avdeti memnu olur.”

³⁵ Konu hakkında daha fazla bilgi için bakınız; Taner Akçam, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu, İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na*, (Ankara: İmge Kitabevi, 1999), 55–60.

tir. Fakat, Türkiye tarafından hala Türk vatandaşı sayılan bu kişiler, gelip mallarını kendileri almak istediklerinde ise, habersiz başka ülke vatandaşlığına geçtikleri söylenerek, 1869 yasaının altıncı maddesine dayanılarak ülkeye sokulmayacaklardır.

Tüm bu dönemde sıkça başvurulmuş bir diğer kanun, 1911, 1915 ve 1918 Pasaport Kanunlarıdır. Her ne kadar 1911 tarihli Kanun, 1918 Kanunu ile yürürlükten kaldırmış ise de, 1915 ve 1918 yılında yapılan değişikliklerin önemini anlayabilmek için 1911 tarihli kanuna da yakından bakmakta fayda vardır. Kanunun dördüncü fıslındaki düzenlemelere göre, pasaportu olmayan ve Osmanlı vatandaşı olduğunu ispat edemeyen kişi ülkeye sokulmaz. 18'inci madde ise başka ülkelere ait pasaportların, vatandaşlık konusunun halledilmesinde tek başına yeterli olmayacağını belirtir.³⁶

1915 yılında çıkartılan Geçici Pasaport Kanunu ile son derece önemli bazı kısıtlamalar getirilir. Kanunun üçüncü maddesi, “usulüne muvafık pasaportu hâmil olsalar bile” birçok kişinin ülkeye girmesi yasaklanır. Buna göre, serserilerin, süresiz veya henüz süresini doldurmamış yurt dışına kovulmuş kişilerin, devlet aleyhine faaliyetleri nedeniyle şüpheli görülenlerin, yürürlükteki usul ve kanunlara aykırı tarzda, hükümetten resmi izin almadan yurt dışına çıkanların ve vatandaşlıkları iptal edildiği için ülkeye girmesi yasak olan

³⁶ BOA/DH.HMŞ., 15/58, Nezaret-i Celile-i Dahiliye Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Pasaport Kanunu.

kişilerin, normal pasaport sahibi olsalar bile girişleri yasaklanır.³⁷ Konumuz açısından en önemli değişiklik 23'üncü madde ile getirilir. Bu maddeye göre, "Ecnebi pasaportunu hâmil olarak Memâlik-i Osmaniye'ye dâhil olan tebaa-i Osmaniye altı aydan iki seneye kadar hapsedilir."³⁸

Bu maddeler, daha sonra 1911 Pasaport kanununun yerine çıkartılan 1918 Kasım tarihli Pasaport kanununda aynen tekrar edilirler. Burada üçüncü maddede yapılan ufak bir dil değişikliği son derece anlamlı ve önemlidir. "Usul-i mer'îye [*riayet edilen usullere*] ve mukarrerât-ı müttehazaya [*yürürlükte olan kararlara*] tevfikan [*uygun olarak*] hükümet-i seniyyeden müsaade-i resmiye istihsâl etmeksizin [*almaksızın*] hicret edenler" maddesindeki "hicret edenler" ifadesi "gelen muhacirler" olarak değiştirilir. Tüm bu değişikliklerin Ermeniler için yapıldığı son derece aşıkardır. Geçici Kanunun, yabancı ülke pasaportu ile gelen Osmanlı vatan-

³⁷ *Düstur*, Tertib-i sâni, Cilt: 7, (Dersaadet: Matbaa-i Âmire, 1336), 486-491. Üçüncü madde aynen şöyledir: "Evvelen: Sülle ve serseri guruhundan olanlar;

Saniyen: Memâlik-i Osmaniye'den müddet-i gayr-ı muayyine ile tard ve ihraç edilen veyahut muayyen müddetle tard ve ihraç olunup müddet-i muayyineyi ikmâl etmeyenler;

Salisen: İntizâm-ı umumî-i devleti ihlal maksadıyla vuku bulan tertibat ve tahrikata iştiraklerinde zan ve şüphe hâsıl olanlar,

Rabian: Usul-i mer'îye ve mukarrerat-ı müttehazaya tevfikan hükümet-i seniyyeden müsaade-i resmiye istihsal etmeksizin hicret edenler,

Hamisen: Tabiiyet-i Osmaniyesinin tebdil veya ıskatından dolayı Memâlik-i Osmaniye'ye duhulleri memnu olanlar."

³⁸ *a.g.e.*

daşlarının tutuklanacağı ile ilgili 23'üncü maddesi de aynen korunacaktır.³⁹

1911 Kanununda olmayan bu yeni düzenlemelerin 1915 Mart ve 1918 Kasım aylarında yapılmış olması oldukça anlamlıdır. İttihatçıların yaptığı bir kanunun, iktidarı kaybetmelerinden sonra başkaları tarafından yeniden çıkartılması önemlidir ve politikadaki sürekliliği gösterir. Amaç, zorla sürgün edilen ve daha sonra oluşan devlet sınırlarının dışına düşen insanların, eğer hayatta kalmışlarsa, ülkeye sokulmalarına engel olmaktır. Buldukları yerlerden zorla kaldırılarak sürülen bu insanların, Osmanlı-Türk devletinden alınmış uygun bir kağıtla ülkeyi terk etmedikleri gerekçesi ile ülkeye sokulmamaları ise kanun koyucuların ne yaptıklarını çok iyi bildiklerinin bir göstergesi olarak kabul edilmelidir.

Pasaport kanununun yeni maddeleri, İttihatçılar iktidarı kaybettikten sonra geri dönmek isteyen Ermenilere karşı kullanılacaktır. Pasaport kanunları Cumhuriyet döneminde de geri dönmeleri engellemek için kullanılan son derece önemli bir araç olacaktıdır.

³⁹ BOA/DH.İUM., 20/21-14/04, Pasaport Kanunu.

III- LOZAN'A KADAR TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ

16 Mart 1920'de İstanbul işgal edildi ve Meclis-i Mebusan 11 Nisan'da Padişah tarafından resmen kapatıldı.⁴⁰ 23 Nisan 1920'de Ankara'da göreve başlayan Meclis 25 Nisan'da "muvakkat bir icra heyeti" kurdu⁴¹ ve İstanbul'da 16 Mart'tan sonra alınmış tüm Hükümet kararlarını geçersiz sayan bir kararı kabul etti. Bu karara göre, 16 Mart 1920 öncesi çıkarılmış tüm kanun ve kararnameler geçerliliğini koruyordu. El konulan Ermeni malları açısından bunun anlamı şu idi: Ankara Hükümeti, başta 12 Ocak 1920 Kararnamesi olmak üzere, İstanbul Hükümetlerinin 16 Mart 1920 öncesinde Emval-i Metrukeler konusunda almış olduğu tüm kararları kabul etmiş oluyordu.⁴²

TBMM'de İlk Yasalar

Meclis, Lozan antlaşmasının yürürlüğe giriş tarihi olan 6 Ağustos 1924'e kadar birçok kanun ve kararname çıkarttı.

⁴⁰ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Erzurum Kongresinden TBMM'ye*, Cilt 2, (Ankara: Öğretmen Dünyası Yayınları, 1984), 419.

⁴¹ TBMM, *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima Senesi I, Cilt 1, (Ankara: T.B.M.M. Matbaası, 1940), 37; 58; 72, 203.

⁴² 16 Mart sonrası alınmış tüm kararları geçersiz sayan kanun uzun görüşmelerden sonra 17 Haziran 1336 (1920)'da kabul edilecektir. TBMM, *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima Senesi I, Cilt 2, 132.

Bu kanun ve kararnameler hiç bir hukuksal boşluğa yer bırakmayacak biçimde detaylıdırlar ve büyük bir titizlik ile hazırlanmışlardır.

Büyük Millet Meclisi'nin çıkardığı ilk Emval-i Metruke Kanunu 20 Nisan 1922 tarihlidir.⁴³ Kanun “Emval-i Metruke” kanunu olarak anılmasına rağmen, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu ile karıştırılmamalıdır. Kanun esas olarak, 1919 sonrası firar eden ve kaybolan şahısların Emval-i Metrukesi ile ilgilidir ve bu husus açıkça dile getirilir. Özetlemek gerekirse kanun, düşman işgalinden kurtarılan bölgelerde sahiplerinin kaçtığı ve ortada bulunmadığının tespiti halinde ilgili taşınmaz malların hükümetçe idare edileceği, geri dönenlere gayrimenkulünün ve emanetteki parasının verileceği ve malın sahibinin süre sınırlaması koymadan vekâletname vererek yaptığı işlemlerin geçerli olduğu gibi hükümler içerir. Bu bağlamda, 20 Nisan 1922 kanunu, Vahdettin döneminde çıkarılan 12 Ocak 1920 tarihli kararname ile çelişmemekte ve malların sahiplerine iade edileceği söylenmektedir. Bu anlamda, bu kanunu, 12 Ocak 1920 tarihli kararnamenin yeni koşullara göre adapte edilmiş bir versiyonu olarak değerlendirmek yanlış olmaz.

⁴³ Salâhaddin Kardeş, *‘Tebcir’ ve Emval-i Metruke Mevzuatı*, 125-6. Kararnamenin tam adı: “Hali Gaybubette Olan Anasırı Gayrimüslimenin Gön derecekleri Vekâletnamelerin Kabul Edilmemesi Hakkında Kararname”, 95-98.

14 Eylül 1922 “Redd-i Emval Kararnamesi”

TBMM'nin, hem Ermeni soykırımının hem de 1919–1922 dönemini yarattığı Emval-i Metrukeler ile ilgili işlemleri birleştirmeye başlaması 14 Eylül 1922 tarihi ile birliktedir. Bu tarihte yapılan oturumda, *Vahdettin Kararnamesi* olarak adlandırığımız 12 Ocak 1920 Kararnamesi iptal edilecektir. Uygulamada “redd-i Emval Kararnamesi” olarak da adlandırılan⁴⁴ bu karar ile 26 Eylül ve 8 Kasım 1915 tarihli kanun ve kararname yeniden yürürlüğe giriyor ve Cumhuriyetin, İttihatçı soykırım yasaları üzerine inşa süreci başlamış oluyordu.

Yeniden yürürlüğe giren ilgili kanunların üzerinden yedi yıl geçmiş olduğu için zorunlu bazı düzenlemeler yapmak gerekiyordu. İlk değişiklik 31 Ekim 1922 tarihinde yapıldı ve 8 Kasım 1915 tarihli kararnamenin bazı maddeleri değiştirildi, bazı maddeleri yürürlükten kaldırıldı.⁴⁵ Yeni kararname ile, 8 Kasım 1915'deki tüzüğe bir de dördüncü madde eklenmiştir. Bu maddeye göre genel savaştan önce veya sonra *ber ne suretle olursa olsun* seyahat amacıyla

⁴⁴ Salâhaddin Kardeş, *'Tehcir' ve Emval-i Metruke Mevzuatı*, 122. Kararın tam adı; “Ahar Mahallere Nakledilmiş Eşhasın Tasfiyeye Tâbi Emvali hakkında Mevcut Kararnamenin Reddine Dair Heyet-i Umumiye Kararı.”, 9.

⁴⁵ *a.g.e.*, 126. Kararın tam adı: “Mahall-i Ahara Nakledilen Eşhasın Emval-i Metrukesi Hakkında 17 Zilkade 1333 Tarihli Kanun-u Muvakkatin Suver-i İcraiyesine Mütedair 26 Teşrinievvel 1331 Tarihli Nizamnamenin Bazı Mavaddını Muaddil Kararname.”

yabancı veya işgal edilmiş ülkelere gidip henüz dönmemiş olan kişilerin dönüşüne kadar, taşınır ve taşınmaz malları hükümetçe idare olunacaktır.⁴⁶

Bu değişiklikte birlikte, 1915 kanununun uygulama alanı genişletilmiş oluyordu. 1915 tehcirine ek olarak savaş öncesi ve sonrası yurt dışına çıkmış olanları da kapsıyordu. Böylece özellikle 1918 sonrası yeni göç dalgası ile ülkeyi terk edenlerin malları da yasa kapsamına alınmış oluyordu.

İttihatçı Soykırım Kanunlarına Niçin Ricat Edildi?

Bu önemli sorunun cevabı, kararın görüşüldüğü Meclis görüşmeleri sırasında verilir. Amaç bellidir; savaş kazanılmıştır. Yapılacak barış görüşmelerinde, Emval-i Metruke meselesinin gündeme gelme ihtimali kuvvetlidir. Ve Türkiye'den, malları sahiplerine iade etmesi istenebilirdi. Oysa Türkiye'nin, değil el konulmuş malları geri vermek, ülke içinde Ermeni varlığına dahi tahammülü yoktu. Emval-i Metruke devlet açısından son derece önemli bir gelir kaynağı telakki edilmektedir. Fakat hala yürürlükte olan Vahdettin Kararnamesine göre malların sahiplerine geri verilmesi bir zorunluluktur. Bu nedenle bu kararname Lozan görüşmeleri başlamadan ortadan kaldırılmalıydı.

⁴⁶ *a.g.e.*, 127-28.

Meclis görüşmeleri sırasında oturum gizli olduğu için, Maliye Vekili Fehmi Bey tüm bu noktaları çok açık ve sarih olarak anlatır. Kararname yürürlükte kalmaya devam ettiği müddetçe Müslümanların eline geçmiş olan tüm mal ve mülklerin sahiplerine iadesi kaçınılmazdı. Yaklaşmakta olan Lozan Barış Konferansında Batılı devletler bu konuda baskı uygulayacaklardı. Bakan'ın sözleriyle, “Ekalliyetler meselesi mevzubahis olduğu zaman; bu mesele hakkında kabul ettiğiniz ve bugüne kadar tatbik ettiğiniz ahkâmı yine tatbik edin, başka bir şey istemiyoruz derlerse, buna karşı zannederim vereceğimiz hiç bir cevap kalmaz.”⁴⁷

Bakanı en çok düşündüren nokta, bu kararnameden doğacak “maddi ve manevi bütün mesuliyeti maliyeti de hazine(nin) ödemek mecburiyetinde” kalacak olmasıdır. Bakana göre, “bu kararnamenin tatbikatı, kanunda mevcut olan ahkâmın onda biridir”, yani daha %90 mal-mülk geri verilmemiştir. “Fakat”, diye devam eder Bakan, “bu kararname kanun olarak mevcut oldukça, halli tabii de buldukça, tabii ahkâmını bize tatbik ettirirler. Onun için ahkâmının bir an evvel reddi icap eder.”⁴⁸

Milletvekillerinin yaptıkları konuşmalarda bu kanunun niçin ortadan kaldırılması gerektiğini ve aksi takdirde Türkiye'yi nelerin beklemekte olduğunu bildikleri anlaşıl-

⁴⁷ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre: 1, İçtima Senesi: III, Cilt: 3, 769.

⁴⁸ *a.g.e.*, 769.

lıyor. Sinop mebusu Hakkı Sami Bey'in, "Meclisi burada teşkil ettiğimiz zamanda bu gibi kararnamelerle uğraşacak zaman... bulamamış(tık)"⁴⁹; Trabzon mebusu Hasan Bey'in, "sulh yakındır. Sulh mesailine başlanmazdan evvel bu gibi şeyleri temizlemek lâzımdır... bu kararnameyi kökünden çürütme lâzımdır...",⁵⁰ sözleri konuşma yapan tüm diğer milletvekillerinin de duygusunu yansıtmaktadır.

Vahdettin kararnamesinin kaldırılmak istenmesinin bir başka önemli nedeni daha vardır. Maliye Bakanı, İzmir'in yağma edilmesi konusunda yapılan Meclis gizli oturumunda bu nedeni açıkça dile getirir. Emval-i Metrukeler yağma edilmektedir ve bunları yağmadan kurtarmanın tek yolu, hepsini devletin tasarrufuna geçirmektir.

İttihatçılığa Dönüş: 15 ve 29 Nisan 1923 Kanun ve Kararnamesi

14 Eylül 1922 tarihli "Redd-i Emval" Kararnamesi ile birlikte 26 Eylül ve 8 Kasım 1915 Kanun ve Kararnamesi yürürlüğe girmişti ama yeni duruma göre bazı değişiklikler yapılması şart idi. Bir çok nedenden dolayı geciken bu değişiklikler nihayet önce 15 Nisan 1923 tarihli Tasfiye Kanunu ile ya-

⁴⁹ *a.g.e.*, 776.

⁵⁰ *a.g.e.*, 773.

pılacaktır.⁵¹ Toplam 9 madde olan kanun, 26 Eylül 1915 tarihli kanunu esas almış ve onun üzerinde bazı düzeltmeler yapmıştır. Yedinci madde ile 20 Nisan 1922 tarihli Emval-i Metruke Kanunu iptal edilmiş; 26 Eylül 1915 tarihli kanunun iki, dört, yedi ve sekizinci maddeleri değiştirilmiş, dokuzuncu madde kaldırılmış ve yeni bir madde eklenmiştir.

Yeni eklenen maddelerin içinde belki de en önemlisi altıncı maddedir. Bu madde ile kanunun uygulama alanı genişletilmiş ve 1919 sonrası firar eden ve kaybolanları da içerir hale getirilmiştir. Artık, “her ne suretle olursa olsun kaybolan veya bir yerden ayrılan veyahut yabancı ve işgal edilmiş ülkelere veya İstanbul veya bağlı yerlerine kaçanların terk edilmiş taşınır ve taşınmaz malları, borçları ve alacakları hakkında dahi sözü edilen” 26 Eylül 1915 tarihli Kanun ile 15 Nisan’da yapılan değişiklikler uygulanacaktır.⁵² Bu değişikliklerle birlikte, birinci ve altıncı maddelerde tanımlanan, kanunun kapsayacağı ilan edilen kişiler “firari, mütegayyip [*kayıp*] ve ahar mahallere firar etmiş” olanlar olarak tanımlanacak ve Cumhuriyet dönemindeki tüm hu-

⁵¹ T.C. Maliye Vekaleti Milli Emlak Müdürlüğü, *Milli Emlak Muamelelerine Müteallik Mevzuat*, 159–161. Ayrıca, Salâhaddin Kardeş, *‘Tebcir’ ve Emval-i Metruke Mevzuatı*, 100–104. Kanunun tam adı; “Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval ve Düyun ve Matlubât-ı Metrukesi Hakkındaki 17 Zilkade 1333 ve 13 Eylül 1331 Tarihli Kanun-ı Muvakkatin Bazı Mevaddı ile 20 Nisan 1338 Tarihli Emvâl-i Metruke Kanunu Muaddil Kanun”.

⁵² Tüm metin için, Salâhaddin Kardeş, *‘Tebcir’ ve Emval-i Metruke Mevzuatı*, 100–104.

kuk davalarının esasını oluşturacaktır. Ve bu tanım ile kastedilenler esas olarak Ermeniler idi.

Kanunun birinci maddesi, 26 Eylül 1915 kanununun ikinci maddesinde yapılan değişiklikle ilgilidir ve konumuz açısından son derece önemlidir. Buna göre, 1915 kanununda var olan, malların tasfiyesinden sonra kalan miktarının sahiplerine geri verileceği hükmü kaldırılmıştır. Artık kaçmış ve kayıp kişilerin bir daha dönmeyecekleri hesap edilmektedir. Bunun yerine, taşınır ve taşınmaz malların niteliğine göre Vakıflar Hazinesi ile Maliye hazinesine kayıtları yapılacak “malların takdir olunacak bedellerinden tasfiyeden sonra kalacak miktarı, bahsi geçen sahipleri adına emaneten irat” kayıt edilecektir. Mallara ilişkin ortaya çıkacak davalarda hazine hasım olacaktır.⁵³

Önemli olan husus, bu tarihten sonra Emval-i Metruke konusu ele alındığında, resmi metinlerde “13 Eylül 1331 [26 Eylül 1915] ve 15 Nisan 1339 [15 Nisan 1923]” tanımlaması birlikte kullanılacaktır. İttihatçı rejim ile bütünleşme tamamdır. Atılacak son adım elbette kanunun uygulamasına ilişkin kararnameyi çıkartmaktır. 29 Nisan 1923 tarih ve 2455 sayılı kararname bu amaç için çıkartıldı ve 8 Kasım 1915 kararnamesinin yerini aldı.⁵⁴ Doğaldır ki, talimatname

⁵³ *a.g.e.*, 101.

⁵⁴ *a.g.e.*, 154–164. Kanunun tam metni; “13 Eylül 1331 Tarihli Kanun-ı Muvakkat ile İşbu Kanunun Bazı Mevaddını Muaddil 15 Nisan 1339 Tarihli Kanunun Suver-i Tatbikiyesini Mübeyyin Talimatname”.

8 Kasım 1915 tarihli “Nizamnâme” ile hemen hemen aynı idi ve onun gibi 25 maddeden oluşuyordu.

Kısa Bir Değerlendirme

Tüm Cumhuriyet dönemi boyunca, Emval-i Metruke işlemleri esas olarak 15 ve 29 Nisan kanun ve kararnamesi esas alınarak düzenlendi. Burada da İttihatçı dönemin ana mantığı korundu. Yalnız, malların tasfiyesinden sonra kalan miktarının sahiplerine verileceği hükmü kaldırıldı. Artık kaçmış ve kayıp kişilerin bir daha dönmeyecekleri hesap edilmekteydi. Devlet, kaybolmuş kişiler ait malların ayrıntılı bir listesini çıkartıyor, bunlar hakkında ayrı ayrı defterler hazırlıyor ve gerekli borç-alacak işlemleri tamamladıktan sonra, bunları Vakıflar ve Maliye hazinelerine kayıtlarını yapıyordu. Mallar, Hazineye ait diğer taşınmaz mallar gibi idare meclisleri marifetiyle idare olunacaktı.

Burada en önemli nokta tüm bu işlemlerin kayıp kişilerin adına yapılıyor olmasıdır. Kayıp kişilerin ortaya çıkması ile mallarının ne olacağı sorusu bu nedenle önemlidir. Nitekim Lozan antlaşması ile bu kayıp kişiler ortaya çıkarsa mallar veya değerleri kendilerine geri verileceği hükmü kabul edilecek ve iç hukukta da bu esasa uygun düzenlemeler yapılacaktır. Hukuk sisteminin içinde var olduğunu söylediğimiz ana gerilim budur. Devlet, “kayıp kişilerin” malları üzerindeki haklarını tümüyle kayıp ettikleri iddi-

asını ileri sürememekte ve bu kişiler adına kayıt altında tutmaya devam etmektedir. Bu nedenle, mal sahiplerinin, mallarını veya değerlerini geri isteme hakları potansiyel olarak kanunların içinde mevcuttur. Göreceğimiz gibi, Lozan sonrası uygulamalarda bu durum daha açık ve net ortaya çıkacaktır.

IV- LOZAN ANTLAŞMASI: BİR DÖNÜM NOKTASI

Lozan antlaşması Emval-i Metrukeler konusunda kısmi bir dönüm noktası olarak kabul edilmelidir. Bu nedenle, konuya ilişkin Lozan öncesi ve Lozan sonrası ayırımı yapmak yanlış olmayacaktır. Lozan'ın önemi şuradadır ki, Türkiye bu antlaşma ile, kendi sınırları içinde yaşamaya devam eden Ermenilere el konulan mallarını vermeyi taahhüt etmiştir. Daha sonra çıkartacağı bazı kanun ve kararnamelerle, Lozan'ın yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1924 tarihini bir dönüm noktası sayacak ve bu tarih itibarıyla mallarının başında olan kişilere, Emval-i Metrukelerini geri verecektir. Sınırları dışında kalan Ermenilerin malları konusu ise, uyrukluk ile ilgili maddelerde olduğu gibi, çok açık olmasına rağmen, yoruma açık kalacaktır. Antlaşmanın çeşitli maddeleri ile bu kişilere de mallarının karşılığının verilmesi ilkesini getirmiş olmakla birlikte, Türkiye bu maddeleri değişik bir biçimde yorumlayarak, bu ödemeleri yapmayacaktır. Ayrıca, Ermenilerin ülkeye gelip, mallarını almala-

rının da önüne geçilecektir. Deyim yerindeyse, Türkiye'nin etrafı, Ermenilerin geri dönüşlerini engellemek amacıyla bir kale gibi örülecektir.

Görüşmelerde ve Antlaşmada Emval-i Metruke Sorunu

Lozan antlaşmasında, Emval-i Metruke sorunu ile doğrudan veya dolaylı ilgili dört ayrı başlık tespit etmek mümkündür. Antlaşmadaki maddelerin sırasıyla, *birincisi*, Siyasal Hükümler başlıklı I. Bölüm II. Kesimde 30 ve 36'ncı maddelerde yer alan "Uyrukluk" ile ilgili hükümler; *ikincisi*, yine I. Bölüm ve III. Kesimde 37 ve 45'inci maddeler arasında yer alan "Azınlıkların Korunması" ile ilgili hükümler; *üçüncüsü*, "Ekonomik Hükümler" başlıklı III. Bölümde, 65 ve 72'inci maddeler arasındaki "Mallar, Haklar ve Çıkarlar" ile ilgili hükümlerdir. 65–72'inci maddelere göre, ortaya çıkan sorunların çözülebilmesi için Karma Hakem Mahkemesi kurulması kararlaştırılmış ve bu mahkemenin görev ve çalışma koşulları, III. Bölüm V. Kesimde "Hakemlik Karma Mahkemesi" başlığı altında 92 ve 98'inci maddeler ile düzenlenmiştir. Emval-i Metrukelerle ilgili *dördüncü ve son başlık*, "Genel Affa İlişkin Bildiri ve Protokol" başlıklı ektir.

Türkiye'de Gayrimüslimlerin sorunları genellikle "azınlıklar" sorunu olarak tanımlanır ve konunun esas olarak Lozan antlaşmasının I. Bölüm III. Kesimde, 37 ile 45'inci mad-

deler arasında ele alındığı ileri sürülür. Bu bakış eksiktir ve bu anlamda yanlıştır. Doğru olan, konuya Osmanlı'dan miras alınan Hristiyan vatandaşlar sorunu olarak yaklaşmaktır ki zaten aşağıda göreceğimiz gibi, eğer özel olarak Bakanlar Kurulu kararı ile vatandaşlıktan çıkartılmamışlarsa, 1869 Vatandaşlık yasasına göre Osmanlı vatandaşı olan Hristiyanlar, 1964 yılına kadar T.C. vatandaşı olarak kalma-ya devam edeceklerdir. Bu nedenle, Gayrimüslimler (özellikle Hristiyanlar) meselesi, Cumhuriyet'in "azınlık sorunu" değil, kuruluş esasına ilişkin temel bir sorundur.

Lozan'da konumuzla ilgili yapılan tartışmaları, dört büyük ana başlık altında toplamak mümkündür. 1- Türkiye'de yaşamaya devam eden azınlıkların dil, din, eğitim vb. konularda özgürlükleri; 2- 1 Kasım 1914 sonrası işlenmiş suçları kapsayan genel bir af; 3- 1 Kasım 1914 tarihinden itibaren parçalanmış ailelerin birleştirilmesi ve mallarından yoksun bırakılmış kimselere mallarının geri verilmesi; 4- Azınlıkların isteğe bağlı göç ve dolaşım özgürlükleri.⁵⁵

Bu konuların başında, Türkiye'yi terketmiş olan Hristiyanların (Rum, Ermeni, Süryani, Keldani vb.) geri dönmeleri meselesi geliyordu. Üç tür geri dönüş mümkündü. Birincisi, Türkiye sınırları içinde tahsis edilecek bir Ermeni Yurdu yaratmak ve oraya yerleşmek (benzeri öneri Süryani

⁵⁵ Konu, "Azınlıkların Korunması Konusunda Alt-Komisyonunda Görüşülecek Sorunların Özeti" başlığı altında, aslında 10 Maddelik bir tutanak biçiminde özetlenmiştir. *a.g.e.*, Cilt 2, 157.

ve Keldanileri için de yapılacaktır); ikincisi, her hangi bir özel yere değil, özellikle de dağınık yerleştirilmek koşuluyla toplu dönüş; üçüncüsü, toplu dönüş yasaklansa bile bireysel olarak dönüş.

Aslında, Lozan'a gitmeden önce Türkiye'nin genel olarak Hristiyanlar ve özel olarak da Ermeniler konusundaki siyaseti son derece açıktır. Yeni oluşan Türkiye devleti sınırları dışında kalmış hiç bir Hristiyanı içeri sokmamak ve mümkünse sınır içindkileri de dışarıya atmak...

İsmet İnönü, Lozan'a 14 maddelik bir talimatname ile gider. Talimatın birinci ve dokuzuncu maddesi konumuzla doğrudan ilgilidir; 1- *Doğu sınırı*: Ermeni Yurdu söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir. 9- *Azınlıklar*: esas mübadeledir.⁵⁶ Özellikle Ermeni Yurdu meselesinde, Türkiye "savaşı göze alabilecek kadar kesin karardır... Ermeni Yurdu istenirse... görüşmeler derhal kesilecektir."⁵⁷ Nitekim, böyle bir talebin ileri sürülmesi, Türkiye'den toprak koparılması ve ülkenin bütünlüğünü bozmaya yönelik bir tehdit olarak algılanacak ve tartışmak dahi istenmeyecektir.

Ermenilerin toplu geri dönüşü meselesi, Lozan görüşmelerini son gününe kadar meşgul edecek ve Türkiye'yi en çok uğraştıran sorunların başında gelecek ve Türkiye, Ermeni-

⁵⁶ Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990), XIV.

⁵⁷ *a.g.e.*

lerin dönüşünü engelleyebilmek için sonuna kadar ayak direyecektir. Geri dönüş, en çok Genel Af kapsamında tartışılır. Ve Türkiye, Ermenilerin toplu dönmesini istemediği için bu konunun genel af dışında kalmasını istemektedir. Müttefik kuvvetler, geri dönüşlere izin verilmemesinin genel affın anlam ve ruhuna aykırı düşeceği itirazında bulunmakta ve ayrıca bu durumun azınlıklar hukukuna da aykırı olduğunu belirtmektedirler.⁵⁸

Konu en hararetli olarak 4 Haziran 1923 oturumunda tartışılır. Türkiye ısrarla, Ermenilerin geri dönmesi meselesini, “uluslararası tartışmaların dışında tutmak ve yalnız Türk hükümetinin yetkisi içinde” ele almak istediğini tekrar eder.⁵⁹ Buna karşı, gerek Fransız ve gerekse İngiliz temsilciler, Ermenilerin dönüşüne karşı çıkılmayacağı konusunda garanti almak isteyeceklerdir. Ama Türkiye son derece karardır. İsmet Paşa'nın sözleri ile, “Türk Hükümeti... yeni hiç bir hükmün altına” girmeyecektir.⁶⁰ İngiliz temsilcinin, “binlerce Ermeni, komşu ülkelere dağılmış bulunmaktadır. Bunların yurtlarına dönmelerine izin verilip verilmeyeceğini bilmek gereklidir”, sözlerine ise, “bu konuda hiç bir yüküm altına girilmeyeceği” biçiminde cevap verecektir.⁶¹

⁵⁸ Cemil Bilsel, *Lozan, İkinci Kitap*, (İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası, 1933), 291.

⁵⁹ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, cilt 6, 158.

⁶⁰ *a.g.e.*, 159.

⁶¹ *a.g.e.*, 161.

Türkiye'nin ana tezi ulusal güvenlik kaygılarıdır. Türk Heyetine göre, genel harp yıllarında ve sonrasında isyan ve ihtilal hareketlerine katılmış, cephe gerisi faaliyetlerde bulunarak Türkiye'ye büyük zararları dokunmuş Ermenilerin ülkeye geri dönmeleri söz konusu olamazdı. İsmet Paşa'nın sözleriyle, "...yüz bin Ermeninin dönmesine izin verilmesi isteği, sorunun görünüşünü bambaşka bir biçime sokar; bu biçimiyle, söz konusu sorun, devletin güvenliğini doğrudan doğruya ilgilendirir."⁶² Ve Türkiye'nin "güvenliğini savunma konusunda davranış özgürlüğünü sınırlayacak bir yükümlülük altına girmesi" mümkün değildi. Bu nedenle, Türk Heyeti, "Türkiye'den ayrılmış olan kimselerin, Türkiye'ye kütle halinde dönüşleri sorununu incelemek istememektedir."⁶³

Türkiye'nin ısrarlı tutumu sonucu, konu sonuçlanmadan kapanacak veya daha doğrusu Ermenilerin toplu dönüşü genel af kapsamı dışında tutulacaktır. Gerek Ermeni Yurdu ve gerekse toplu dönüşlere izin vermemek konularında başarılı olan Türkiye, bireysel dönüşleri yasaklamak konusunda ise oldukça zorlanır. İlkesel olarak bireysel bazda geri dönüşleri kabul etmek zorunda kalan Türkiye, kimlere giriş hakkı verilip verilmeyeceği hakkını kendisinde saklı tutmak istemektedir. Yukarda sözünü ettiğimiz 4 Haziran 1923 tarihli oturumunda İsmet İnönü, "... birkaç Ermeni

⁶² *a.g.e.*, 161.

⁶³ *a.g.e.*

kalkıp Türkiye'ye gelirse, genel af yüzünden, bunlar kovuşturulmayacaklardır... Ortılığı karıştırmayan kimseler Türkiye'ye serbestçe dönebilecekleri" ilkesini tekrar eder.⁶⁴

İsmet Paşa'ya göre, "eğer bu mesele başka münasebetle yeniden tahrik edilmezse Ermeni muhacirlerin avdeti meselesi... kapanmış" sayılmalıdır. Buna göre Türkiye "iğtişaş [*karışıklık*] ve ihtilal ve su-i kast anasırından olmayan sakin vatandaşların avdetlerini tabii addetmiş" ve "kitle halinde avdet için hiç bir taahhüt" vermemiş oluyordu.⁶⁵ Her ne kadar İsmet Paşa, yıllar sonra anılarında konuyu, "memleketten çıkıp gitmiş olanlar gelebilirler. Herkes gelebilir. Ama komitacı, ihtilalci, fesatçı gibi bir takım fena hareketlerle memleketin emniyetini her suretle ihlal etmiş olan muzır insanları kabul edemezdik," biçiminde özetlemesine ve geleceklerin kimler olacağına "hükümet izin vermeli... hükümet tayin etmeliydi,"⁶⁶ demesine rağmen uygulama bunun tersi oldu. Türkiye istisnasız tüm Ermenileri "muzır insan" olarak ilan etti ve onların ülkeye girmesine müsaade etmedi. Aşağıda göreceğimiz gibi Lozan sonrasında bu durum ülkeler arasında ciddi diplomatik krizlere de yol açacaktır.

⁶⁴ *a.g.e.*, Cilt 6, 161, 158.

⁶⁵ Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları II (Şubat – Ağustos 1923)*, 396

⁶⁶ İsmet İnönü, *Hatıralar, 2. Kitap*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987), 139.

Geride Bırakılan Mallar Konusu

Hristiyanların ve özel olarak da Ermenilerin geri dönmeleri konusunu kısmen halletmiş görülen Türkiye, el konulan mallar konusunda ne yapacaktı? Türkiye, bu sorunun çözümünde de “hariçten kimsenin karışmaması” ilkesi ile hareket etmek isteyecektir. Türkiye'nin hedefi, Emval-i Metruke konusunda herhangi bir uluslararası bağlayıcı hükmün altına imza atmamaktır. Türkiye'nin Lozan'da Emval-i Metrukeler konusunda takındığı tutumun son derece çelişkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bir taraftan, özellikle “Mallar, Haklar ve Çıkarlar” ile ilgili yapılan düzenlemeler ve “Uyrukluk” konusunda üzerinde anlaşılan ilkeler nedeniyle, malların sahiplerine iade edileceği ilkesini kabul etmek zorunda kalmış; ama öbür taraftan Türkiye dışında kalmış Ermenilerin gelmeleri ve mallarını almalarına, elindeki tüm imkânları kullanarak engel olmaya çalışmıştır. Bu iç çelişki görüşmeler sırasında da açığa çıkar ve Türkiye, Ermenilerin ve İstanbul Rumlarının ülkeye dönüşlerine engel olmak ve mallarına el koymakla suçlanır.

Görüşmeler sırasında 15 Nisan 1923 kanunu ile 26 Eylül 1915 Tasfiye Kanununun yeniden yürürlüğe sokulmuş olması önemli bir eleştiri noktası olmuştur. 15 Nisan 1923 tarihinde bir Emval-i Metruke Kanunu (tasfiye kanunu) çıkartıldığı haberinin Lozan'a intikal etmesi ile birlikte, Müttefik Kuvvetler, özellikle kendi vatandaşlarına da uygulandığı gerekçesiyle kanunu şiddetle protesto ederler.

Protestoyu 22 Haziran'da Ankara'ya bildiren İsmet Paşa'ya 26 Haziran'da, şu cevap verilir; "Türkiye Büyük Millet Meclisince tanzim ve mevki-i meriyyete vaz'edilen [*yapılan ve uygulamaya konan*] Emval-i Metruke Kanununda-ki hükümetimizin nokta-ı nazarı sırf tebaasının emval ve hukukunun muhafazasına matuf olup firar veya gaybubet edenlerin Emval-i Metrukelerinin ziyadan vikayesi [*kayıp ve mahvolmaktan korunması*] zımında esman-ı balıgası [*tutarları*] kendi hesab-ı carilerine kaydedilmekte ve bu babda muhafa-i hukukları için ne yapılması icab ederse bunlar dahi temin olunmaktadır."⁶⁷

Görüldüğü gibi, Türkiye Ermenilerin mallarına el koyduğunu ve sahiplerine geri vermeyeceğini söyleyememektedir. Yaptığı işi, vatandaşlarının mallarını korumak ve mallara zarar gelmemesi için onları vatandaşları adına kayıt altında almak olarak sunmaktadır. Tuhaflık veya komiklik de buradadır, çünkü göreceğimiz gibi, Türkiye aynı zamanda bu vatandaşların gelmesini ve mallarını istemesini engellemek için de elinden gelen her şeyi yapacaktır.

Getirilen Düzenlemeler: Af Tasarısı ve Son Şekli

Tartışmalarda gündeme gelen son bir nokta daha vardır. Tehcir ve katliamlar sırasında parçalanan ailelerin birleştirilmeleri ve bu insanların mallarının iadesine devam edilip

⁶⁷ Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları II (Şubat – Ağustos 1923)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994), 473–4, 494.

edilmeyeceği... Bilindiği gibi, 1918 mütarekesi ile birlikte, sürgüne gönderilenlerin geri dönmesi kadar, parçalanmış ailelerin birleştirilmesi, özellikle de ailelerinden zorla kopartılan küçük çocukların ve Müslüman hanelerine kapatılan kız ve kadınların toplanması son derece önemli bir sorun teşkil etmişti. Müttefik Kuvvetler, Osmanlı Hükümeti ve Ermeni Patrikliği üç ayrı kanaldan, kadın ve çocukların Müslüman evlerden toplanması işini organize etmişler ve hatta, Sevr antlaşmasında da ön görüldüğü şekilde ortak komisyonlar da kurularak ortaya çıkan sorunları çözmeye çalışmışlardı.⁶⁸

Lozan görüşmeleri sırasında, Müttefik kuvvetler bu çalışmaların devam etmesini istediler. 15 Aralık 1922'de hazırlanan "Azınlıkların Korunmasına İlişkin Tasarı"nın üçüncü maddesi bu konu ile ilgili idi; "Türk hükümeti, 1 Ağustos 1914 tarihinden bu yana ortadan kaybolmuş ya da ailelerinden ayrı düşmüş kimselerin, sayıları ve dinleri ne olursa olsun, ailelerine ya da topluluklarına (cemaatlerine) geri verilmesini ve yolsuz-yöntemsiz mallarından yoksun bira-

⁶⁸ Mütareke sonrası din değiştiren ve Müslüman ailelere dağıtılan Ermeni çocuk ve kadınlar konusunda daha fazla bilgi için bakınız; Taner Akçam, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu*, 430-445; İbrahim Ethem Atınur, *Türkiye'de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi (1915-1923)*, (Ankara: Babil Yayıncılık, 2005), 113-235. Ayrıca konuyla alakalı olarak İngiliz Yüksek Komiserliği bünyesinde oluşturulan "*Armenian-Greek Section*" adlı komisyon ve faaliyetleri hakkında bakınız; Vartkes Yeghayan (ed.), *British Reports on Ethnic Cleansing in Anatolia, 1919-1922: The Armenian-Greek Section*, (Glendale, California: Center for Armenian Remembrance, 2007)

kılmış kimselere mallarının geri verilmesini sağlamak için, 30 Ekim 1918'den bu yana girişilmiş çalışmaların sonuçlarını kabul ettiğini bildirir. Türkiye bu çalışmalara ara verilmemesi için bütün kolaylıkları gösterecektir.”⁶⁹

Konuya ilişkin yapılan tartışmalarda, İngiliz temsilci, “geçmişin malı olmuş sorunlara gereğinden çok dönüş yapmak istemediğini” söyler ve ama savaş yıllarında gerek ailelerin parçalanması gerekse Emval-i Metruke Kanunu ile mallara el konarak bir sürü haksızlıklar yapıldığının altını çizer. Mütareke sonrası bu haksızlıkları gidermek için bazı çabalar harcadığını, komisyonlar kurulduğunu, yapılan çalışmalar sonucunda birçok çocuk ve kadının aileleri ile birleştirildiğini, birçok malın sahiplerine geri verildiğini söyler. İngiliz temsilciye göre bu çalışmalar İstanbul dışında “yerel koşullar yüzünden” fazla başarılı olamamıştır. Önerilen bu madde ile iki şey hedeflenmektedir. “Şimdiye kadar yapılmış olanların geçerli sayılması ve elverişsiz koşullar yüzünden tamamlanması mümkün olmayan bir çalışmaya ara verilmemesi.” Çalışmanın Milletler Cemiyetinin koruyuculuğunda tamamlanması istenmektedir.⁷⁰

Türkiye “geçmişi ilgilendiren üçüncü maddeyi kabul etmeyeceğini kesin olarak” bildirir.⁷¹ Türk Heyeti “geçmişin

⁶⁹ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, Cilt 2, 161.

⁷⁰ *a.g.e.*, 183-4.

⁷¹ *a.g.e.*, 184.

tartışmalarını yeniden açmamak konusunda öteki Temsilci Heyetleri gibi düşünmektedir,” ve tüm bu konular “geçmişte kalmıştır; oysa Konferans gelecekle uğraşmalıdır.”⁷² Tartışmalar sırasında, Türkiye karşı bir öneri getirir ve “30 Ekim 1918 - 20 Kasım 1922 tarihleri arasında yapılmış işlemlere itiraz etmemek niyetinde olduğunu bildirir.” Hatta, “ilgililerin başvurmaları üzerine, söz konusu işlemlerin yeniden gözden geçirilmesine de” engel olmayacak, “mallara ilişkin hak istemlerinin... kurulacak bir Hakemler Komisyonunca sonuca bağlanmasını” da kabul edecektir.⁷³

Sonuçta konu Af tasarısının altıncı maddesi olarak, ufak bir tarih değişikliği ile, Türkiye'nin istediği şekilde formüle edilir; “bütün devletlerin duymakta olduğu genel barış isteğini paylaşan Türk Hükümeti, savaş yüzünden dağılmış aileleri yeniden bir araya getirmek ve meşru hak sahiplerini mallarına yeniden kavuşturmak amacıyla, Müttefiklerin koruyuculuğu altında ve 20 Ekim 1918 tarihiyle 20 Kasım 1922 tarihi arasında yapılmış işlemlere itiraz etmeme niyetinde olduğunu açıklar.” Ayrıca, “kişilere ve mallara ilişkin hak istemleri Kızılay'la ve Kızılhaç'ın birer temsilcisinden kurulu bir Komisyonca incelenecektir”, denir.⁷⁴

⁷² *a.g.e.*, 204, 161.

⁷³ *a.g.e.*, 238, 254.

⁷⁴ *a.g.e.*, Cilt 8, 93. Burada söz konusu edilen Komisyonu, “Mallar Haklar ve Çıkarlar” bölümünde kurulmasından bahsedilen Karma Hakem Mahkemesi ile karıştırmamak gerekir.

Bu madde, Türkiye'nin 20 Kasım 1922 tarihinden sonra Emval-i Metrukeleri sahiplerine iade etmeyi kabul etmediği biçiminde yorumlanabilir mi? Nitekim bazı çalışmalarda bu madde, Lozan'da Emval-i Metruke konusunun sadece af tartışması çerçevesinde gündeme geldiği ve Türkiye'nin bu konuyu görüşmeyi ret ettiği biçiminde yorumlanmıştır ki bu doğru değildir.⁷⁵ Göstereceğimiz gibi, Emval-i Metruke sorunu, Lozan'da birçok başka alana ilişkin görüşmeler sırasında da doğrudan veya dolaylı olarak gündeme gelmiştir. Bu alanlardaki anlaşmaların bir sonucu olarak Türkiye, Lozan sonrası Ermenilere, Emval-i Metruke Kanunları ile el konulmuş mallarını vermeyi kabul edecektir. Fakat bu uygulama sadece ve sadece Türkiye içindeki Ermeniler ile sınırlı kalacaktır. Ve dışarıda olan Ermenileri kapsamayacaktır. Zaten Türkiye'nin Lozan'da verdiği tüm kavganın özeti de budur.

Eğer Lozan'da Hristiyanların geri dönme ve mallarının iadeleri konusunda yapılan tartışmalar hakkında genel bir gözlemde bulunmak gerekirse, görüşmelerin en büyük eksikliği, Ermenilerin talep ve isteklerini savunacak bir heyetin olmamasıydı. Ermeniler temsilciszdiler ve bu nedenle kısa sürede yüz üstü bırakıldılar.

⁷⁵ Sadece iki örnek; Uğur Ümit Üngör ve Mehmet Polatel, *Confiscation and Destruction, The Young Turk Seizure of Armenian Property*, (London & New York: Continuum International Publishing, 2011), 54. Tayfun Eroğlu, "Tehcirden Milli Mücadeleye Ermeni Malları (1915–1922), 181–182.

Getirilen Düzenlemeler: Vatandaşlık Konusu

Ermenilerin el konulan mallarının geri verilip verilmeyeceği meselesi, Lozan'da kararlaştırılan vatandaşlık ile ilgili maddelerle de doğrudan ilintilidir. Anlaşmanın 30'uncu maddesine göre "Türkiye'den ayrılmış ülkelerde yerleşmiş Türk uyrukları hukukça (*de plein droit*) ve yerel yasaların öngördüğü şartlarla, bu ülke hangi Devlete bırakılmışsa o Devletin uyruğu olacaklardır."⁷⁶ İlgili kişilerin otomatik olarak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlıklarını kaybedecekleri 31'inci madde ile teyit edildi ve bu kişilere seçme hakkı da getirildi; "On sekiz yaşını aşmış olup da Türk uyrukluğunu yitiren ve 30'uncu madde uyarınca hukuk açısından yeni bir uyrukluk edinmiş bulunan kimseler, işbu antlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak, iki yıllık bir süre içinde Türk uyrukluğunu seçebileceklerdir."⁷⁷

Vatandaşlık ile ilgili yapılan bu düzenlemelerin, mal ve mülkler ile de doğrudan ilgisi vardır ve bu husus 33'üncü madde ile düzenlenmiştir; "bu gibi kimseler seçme haklarını kullanmazdan önce, oturmakta oldukları öteki Devletin ülkesinde malik oldukları taşınmaz malları ellerinden tutmakta serbest olacaklardır. Bu gibi kimseler, her çeşit taşı-

⁷⁶ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, Cilt 8, 9.

⁷⁷ *a.g.e.* Vatandaşlığı seçme hakkı, sadece Türkiye ile diğer devletler arasında değildir. 32inci madde ile bu hak ayrılan tüm devletler arasında düzenlenmiştir.

nır mallarını yanlarında götürebileceklerdir.”⁷⁸ Görüldüğü gibi, Lozan’ın hükümleri son derece açıktır. Eski Osmanlı vatandaşı olup, Türkiye sınırları dışındaki devletlerde yaşayanlar, iki yıllık bir süre içinde başvurmazlarsa, otomatik olarak Türk vatandaşlığını kaybedeceklerdir. Ve ama vatandaşlıklarını kaybetseler bile, Türkiye’deki taşınmaz mallarını ellerinde tutmaya devam edebileceklerdir.

Türkiye’nin Ermeniler ile ilgili olarak Lozan’ın bu temel ilkelerini açıkça çiğnediğini ve hala da çiğnemekte olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Öncelikle, savaşlar nedeniyle yerlerini terk etmek zorunda kalmış yüzbinlerce muhacirin ülkelerine dönmelerine izin vermedi. Gerek 1920 sonrası, Milletler Cemiyeti’nin, Muhacirler Yüksek Komiseri olarak atanan Fridtjof Nansen kanalıyla yaptığı, gerekse Lozan’da yapılan tüm girişimler sonuçsuz kaldı. Bu insanlar sadece yerlerinden ve yurtlarından kopartılmış olmadı, onların malları üzerindeki tasarruf haklarına da son verildi.

Türkiye’nin Lozan’ı ihlalinin birinci biçimi, 1869 vatandaşlık yasasına göre Osmanlı vatandaşı olan ve çok değişik ülkelerde yaşayan Ermenileri vatandaşlıktan çıkartmamak biçiminde olmuştur. İkincisi Türkiye dışında kalmış ve antlaşmaya göre “malik oldukları taşınmaz malları ellerinde tutmakta serbest” olan Ermenilerin mülkiyet haklarını tanımamış ve bu mallara Emval-i Metruke Kanunları gereğince el koymuştur.

⁷⁸ *a.g.e.*, 10.

Birinci husus, 1869 vatandaşlık yasasına göre Osmanlı vatandaşı olanların Türk vatandaşı sayılmaya devam edilmesi 1927 ve 1928 yasaları ile düzenlendi. 23 Mayıs 1927 tarihli ilk kanuna göre, “İstiklâl muharebeleri esnasında Millî Mücadeleye iştirak etmeyerek Türkiye haricinde kalan ve 24 Temmuz 1923 tarihinden işbu kanunun neşrine kadar Türkiye’ye avdet etmemiş olan Osmanlı tebaasının Türk vatandaşlığından ıskatına icra vekilleri heyeti mezundur.”⁷⁹

Bir yıl sonra, Mayıs 1928’de Cumhuriyet döneminin ilk vatandaşlık kanunu yayınlanır. Kanunun birinci maddesi, “Bir Türk baba ve ananın Türkiye’de veya ecnebi memlekette doğan çocukları Türk vatandaşdır”, der.⁸⁰ Buna göre, yurtdışındaki Osmanlı vatandaşı Ermenilerin çocukları da otomatik olarak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı sayılırlar. Kanunun, “Vatandaşlıktan Çıkmak ve Vatandaşlıktan Iskat [düşürülme]” ile ilgili yedi, sekiz, dokuz ve 10’uncu maddeleri, çıkma ve düşürmenin ancak ve ancak Bakanlar Kurulu kararı ile olacağını hükme bağlar. Yani, Osmanlı Ermenileri ve onların çocukları, özel olarak Bakanlar Kurulu kararı ile vatandaşlıktan atılmazlarsa, Türk vatandaşı olmaya devam edeceklerdir.

⁷⁹ *Resmî Ceride*, sayı: 598, 31 Mayıs 1927. Kanunun tam adı, “Şerâit-i Muayyneyi Hâiz Olmayan Osmanlı Tebaasının Türk Vatandaşlığından Iskatı Hakkında Kanun”.

⁸⁰ *Resmî Gazete*, sayı: 904, 4 Haziran 1928. 1869 tarihli Tabiiye-i Osmaniye Kanunu, yasanın 15’inci maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır.

Osmanlı Ermenileri ve çocuklarının Türk vatandaşlıklarını toptan ve otomatik olarak kaybetmeleri 1964 yılıdır. Bu yılda çıkartılan 403 sayılı Vatandaşlık Kanunu'na eklenen “kayıp kişiler” ile ilgili geçici bir ek maddeyle Ermenilerin (adları verilmeden) vatandaşlıklarını otomatik olarak kaybedecekleri hükme bağlanmıştır.⁸¹ Görüldüğü gibi, Osmanlı Ermenileri, eğer Bakanlar Kurulu kararı ile vatandaşlıktan çıkartılmamışlarsa, 1964 yılına kadar Türkiye Cumhuriyet vatandaşlığını korumaya devam etmişlerdir.

Cevap verilmesi gereken soru şudur; Lozan'ın açık hükmüne rağmen Türkiye, niçin Ermenileri 1964 yılına kadar vatandaşı saymaya devam etmiştir? Cevap basittir; konu Emval-i Metruke Kanunları ile doğrudan ilgilidir. Bunu yaparak Türkiye “kayıp” Ermenilerin sadece mallarına el koyma hakkını elinde tutmakla kalmıyor birçok başka avantaj daha elde ediyordu. Birincisi, Emval-i Metruke kanunları ancak T.C. vatandaşlarına uygulanabiliyordu. İkincisi, Türkiye eğer ilgili kişileri vatandaşlıktan çıkartırsa, bu kişilerin vatandaşı oldukları yeni devletlerin, bu kişileri koruma hakkını kabul etmek zorunda kalacaktı. Üçüncüsü, Türkiye, bu kişilerin ülkeye girmelerini ancak kendi vatandaşları olmaları koşuluyla yasaklayabiliyordu. Hatırlanacağı üzere, 1869 Vatandaşlık Kanunu'nun altıncı maddesine göre, izni almaksızın başka devlet vatandaşlığına geçen kişi, *eğer devlet isterse*, vatandaşlıktan çıkartı-

⁸¹ *Resmi Gazete*, sayı: 11638, 22 Şubat 1964.

labilir ve vatandaşlıktan çıkartılan kişinin ülkeye girmesi yasaklanabilirdi.⁸²

Burada dikkatten kaçmaması gereken son derece önemli bir başka ayrıntıya dikkat çekmek isteriz. 1927 Kanunu, kapsamlı bir vatandaşlık kanunu değil tek maddelik bir kanundur. Sadece vatandaşlıktan çıkarılma ile ilgili bir konuda düzenleme yapmaktadır. Asıl vatandaşlık kanunundan bir yıl önce çıkartılmıştır. Üstelik vatandaşlıkla ilgili bir konuyu düzenliyor olmasına rağmen, yasa teklifi Meclis'e "Hariciye Encümeni" üzerinden gelmiştir. Yani teklifin kaynağı Dışişleri Bakanlığıdır. Nitekim Encümen Mazbatasında, teklifinin "Hariciye Vekili Beyefendinin teklif huzur ve iştirakiyle müzakere ve münakaşa" edildiğı açık olarak ifade edilmiştir.⁸³

Dışişleri bakanlığı niçin böyle bir yasa teklifinde bulunmaktadır? Sebebi çok basittir. 1927 yılı başında ABD ile tazminat görüşmeleri başlayacaktır. Tazminat görüşmelerindeki en büyük sorunlardan bir tanesi, ABD vatandaşı olan Ermenilerin savaş sırasında uğradıkları zararların yani el konulan mallarının karşılıklarının verilmesi meselesi idi. Çünkü, Lozan antlaşmasının "Mallar Haklar ve Çıkarlar" hükümlerine göre, Türkiye, ABD vatandaşlarının savaş sı-

⁸² Bakınız yukarda "Dönüşleri Yasaklamak İçin Kullanılan Kanun Maddeleri" bölümü.

⁸³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, İctima Senesi IV, Cilt 1, 16 Mayıs 1927, (Ankara: T.B.M.M. Basımevi,), 169

rasındaki hak kayıplarını ödemek zorundaydı. ABD vatandaşı Ermenilere tazminat ödememenin ve onların Türkiye'deki mal ve mülklerine el koymaya devam etmenin tek yolu vardı, ABD'nin bu kişileri kendi vatandaşı sayarak hak iddiasında bulunmasını ret etmek ve bu kişilerin hala Türk vatandaşları olduğunu iddia etmek...

Bu nedenle, 17 Şubat'ta ABD ile diplomatik ilişkilerin tesisinden hemen sonra, Türk Dışişleri Bakanlığının 23 Mayıs 1927 tarihli tek maddelik kanunu alelacele Meclise sevk etmesi son derece "makul" nedenlere dayanmaktadır. Türkiye, savaş sırasında öldürülmüş veya yurt dışında kalmış Ermenilerin mallarını geri vermek istememektedir. Sorunun bir tek ABD'ye gitmiş Ermenilerle sınırlı olmadığını, Fransa'nın mandası altında girmiş olan Suriye ve Lübnan Ermenileri ile de ilgili olarak benzeri sorunların olduğunu eklemek gerekir.

Özetle, Türkiye sadece Lozan antlaşmasının açık hükümlerini ihlal etmekle sınırlı kalmadı. Türk Hukuk sistemini ve onun en temellerinden birisi olan Vatandaşlık hukukunu da buna göre düzenledi. Ermeni meselesinin niçin sadece bir "azınlık meselesi" olarak telakki edilemeyeceği, Emval-i Metruke Kanunlarının Cumhuriyetin temel taşlarından birisi olduğu yolundaki merkezi tezimizin nedenlerinden birisi de budur.

Lozan İçin Kısa Bir Değerlendirme

Lozan hükümleri son derece açıktır. Özellikle “Uyrukluık” ve “Mallar Haklar ve Çıkarlar” bölümlerinde Ermenilerin el konulan mallarının kendilerine geri ödenmesi garanti altına alınmıştır. Ama Türkiye Lozan’ın hükümlerini yerine getirmemiş sadece Türkiye sınırları içinde kalmış olan Ermenilerin mallarını geri vermek, Türkiye dışındakilerin mallarına ise el koymak yoluna gitmiştir. Bu konuda birbiri ile ilintili beş ayrı husus önemlidir ve bunlara kısaca değinmekte fayda vardır.

Birincisi, aşağıda ayrıntısıyla ele alacağımız gibi, Emval-i Metrukeler ile ilgili olarak, 5 Şubat 1925 ve 13 Haziran 1926 kararnamelerinde olduğu gibi, iç hukuk mevzuatında doğrudan Lozan antlaşmasına atıfta bulunarak önemli değişiklikler yapılır.⁸⁴ Bu değişikliklerde, Lozan antlaşmasının yürürlüğe giriş tarihi bir dönüm noktası olarak ele alınır. İç hukukta Lozan’ın yürürlüğe giriş tarihi itibarıyla değişiklik yapılmasının zorunlu telakki edilmesi özellikle “Uyrukluık” ve “Mallar Haklar ve Çıkarlar” bölümlerindeki hükümlerle doğrudan ilişkilidir.

⁸⁴ 5 Şubat tarihli kararnamenin tam adı: “Lozan Muahedenamesinin Kabul Edildiği Tarihten Sonra Gitmiş Olanların Gayr-ı menkullerine Müdahale Edilmemesi Hakkında Kararname.” 13 Haziran 1926 tarihli kararnamenin tam adı: “13 Eylül 1331 Tarihli Kanun ile Bu Kanunun Bazı Maddelerini Muaddil 15 Nisan 1339 Tarihli Kanunun, Lozan Ahidnamesine Nazaran Suret-i Tatbikini Temin Maksudıyla Tanzim Edilmiş Olan Talimatnamenin Kabulüne Dair Kararname.”

İkincisi, Lozan ve özellikle de 65 ve 66'ncı maddeler Türkiye tarafından, eğer malına el konulan kişi Lozan anlaşmasının yürürlüğe girdiği tarihte malının başında bulunursa, mal sahibine teslim edilecektir, biçiminde yorumlanmıştır. Eğer kişi malının başında değilse, kayıp ve firari sayılacak ve bu kişilerin malları 13 Eylül 1331 ve 15 Nisan 1339 tarihli Tasfiye Kanunlarına göre işlem görecektir. Bu nedenle, Lozan anlaşması öncesinde Türkiye'yi terketmiş olanlara hiçbir biçimde malları geri verilmeyecektir. Türkiye bu yolu kapatmıştır.

Üçüncüsü, Türkiye Lozan antlaşmasını “kişi ancak malının başında bulunursa kendisine verilecektir” biçiminde yorumladığı için, antlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden önce ve sonra, malının başında olmak amacıyla geri dönmek isteyen Ermenileri Türkiye'ye sokmayacaktır. Yurt dışındaki Ermenilerin, ülkeye gelerek malları üzerinde hak iddia etmelerine mani olmak için, girişleri yasaklanacak, girmiş olanlar tespit edilip, zorla geri yollanacaktır. Ayrıca, Lozan antlaşmasının imzalanmasından birkaç hafta önce çıkarılan, 28 Haziran 1923 tarih ve 2559 sayılı kararname ile yurt dışında bulunan kişilerin vekâletname yoluyla, malları üzerinde hak iddia etmelerinin önünü kesecektir.

Dördüncüsü, Türkiye “Mallar Haklar ve Çıkarlar” bölümündeki maddelerin, Müttefik devletler uyruklarının Türkiye'de, Türkiye vatandaşlarının ise diğer ülkelerdeki zararlarının karşılıklı tazmini ile ilgili olduğunu savunmuş

ve böyle yorumlamıştır.⁸⁵ Bu nedenle, ilgili maddelerin yurt dışında bulunan Ermenileri kapsamayacağını iddia etmiştir. Tazminat konusunda yapılan ikili görüşmelerde, imzacı ülkelerin, artık kendi vatandaşları olan Ermenilerinin haklarını da korumak istemesine, bu Ermenilerin savaş yıllarında Osmanlı vatandaşı oldukları gerekçesi ile itiraz etmiştir. Sadece, eğer Ermeniler ilgili ülke vatandaşlığına 1914 öncesinde, 1869 vatandaşlık yasasına uygun olarak, Osmanlı devletinden izin alarak geçmiş ise, bu Ermenilere ait zararları tazmin etmeyi kabul edebileceğini söylemiştir.

Beşinci ve son nokta, “Müttefik devletlerin uyruklığında bulunmamakla birlikte, bu devletlerin olgusal [*fiili*] koruması” altında olan kişilerin durumları ile ilgilidir. Türkiye, imzacı devletlerin, kendi vatandaşı olmayan bu kişilerin haklarını savunamayacağını ileri sürmektedir. Oysa bu durum, Lozan antlaşmasının hükümlerinin açık ihlalidir. Çünkü antlaşmanın Ekonomik haklar ile ilgili üçüncü bölümünde, 64’üncü maddede, “müttefik uyruklar” tanımı yapılmış ve bu tanımın “Müttefik devletlerin uyruklığında bulunmamakla birlikte, bu devletlerin olgusal [*fiili*] korumasından yararlanmış... Osmanlı makamlarınca kendilerine Müttefik uyrukları gibi işlem yapılmış” kimseleri de kapsayacağı açık olarak dile getirilmiştir.⁸⁶

⁸⁵ Örneğin, Karma Hakem Mahkemeleri kurulması ve yetkileri konusunda yapılan tartışmaları İstanbul’a aktaran İsmet İnönü’nün sözleri için bakınız; Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları II (Şubat – Ağustos 1923)*, 375–6.

⁸⁶ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar–Belgeler*, Cilt 8, 22-23.

Çok karışıkmiş gibi gözükse de aslında mesele son derece basittir. Türkiye, bir Lozan ilkesi olmasına rağmen, ülke dışına düşmüş Ermenilere mallarını vermemekte kararlıdır. Bu nedenle onların Türkiye'ye girişlerine engel olacak ve girebildikleri nadir durumlarda ise tutuklayarak zorla yurt dışına çıkartacaktır. İşin özeti, Talat Paşa'nın 1916'da sarf ettiği, Ermeni "vücûdunu tamâmıyla kaldırmağa" yönelik politikalara Cumhuriyet döneminde de devam edilmiştir. Nitekim Lozan'ı takip eden süreçte Türkiye, içerde kalmış Ermenileri de dışarıya atmak için sistemli bir politika uygulamaya başlayacaktır.

V- LOZAN SONRASI TÜRKİYE: ETRAFI BİR KALE GİBİ ÖRMEK

Lozan antlaşması 6 Ağustos 1924'de yürürlüğe girecektir. Antlaşmanın Emval-i Metrukeler ile ilgili getirdiği en önemli değişiklik Türkiye'de kalmayı başaran Ermenilere mallarının geri verilmesi zorunluluğu idi. Bu nedenle Emval-i Metruke Kanunlarını Lozan hükümleri ile uyumlu hale getirmek için bazı değişiklikler yapmak gerekiyordu. Ülke içi kanunların Lozan ile uyumlu hale sokulması kadar ciddi bir başka sorun daha vardı. Yurt dışında yaşayan Ermeniler bireysel olarak gelmek ve mallarını almak isterlerse ne olacaktı? Konu Lozan'da kesin bir çözüme bağlanmamıştı. Türkiye, Ermenilerin kitlesel geri dönüşlerine itiraz etmiş ve bunu engellemiş idi ama bireysel geri dönüşleri ilke

olarak kabul etmek zorunda kalmıştı. Şimdi bu dönüşlere engel olmak, deyim yerindeyse Türkiye'nin etrafını bir kale gibi örmek gerekiyordu.

Lozan'da bu tür sonuçlar çıkacağını hesap eden hükümet, hatırlanacağı gibi Lozan öncesi bazı tedbirler almış ve 14 Eylül 1922 tarihinde, Ermenilere mallarının geri verilmesini öngören 8 Ocak 1920 kararnamesini iptal etmiş, 26 Eylül 1915 Tasfiye Kanununu yeniden yürürlüğe sokmuştu. Buna uygun olarak, 31 Ekim 1922'de, 8 Kasım 1915 tarihli tüzükte yapılan çok önemli bir değişiklikle mallara el koyma yetkisi, 1918–1923 arasını da kapsayacak şekilde genişletmişti. Buna göre, genel savaştan önce veya sonra *ber ne suretle olursa olsun* seyahat amacıyla yabancı veya işgal edilmiş ülkelere gidip henüz dönmemiş olan kişilerin dönüşüne kadar, taşınır ve taşınmaz malları hükümetçe idare olunacaktı.

Bu husus daha sonra, 15 Nisan 1923 tarihli kanun ile daha da pekiştirilmişti. Kanunun altıncı maddesi ile, “*ber ne suretle olursa olsun kaybolan veya bir yerden ayrılan veya hut yabancı ve işgal edilmiş ülkelere* veya İstanbul veya bağlı yerlerine *kaçanların* terk edilmiş taşınır ve taşınmaz malları, borçları ve alacakları” hakkında da 26 Eylül 1915 tarihli Kanun ile 15 Nisan 1923'de yapılan değişiklikler uygulanacaktır.⁸⁷

⁸⁷ Salâhaddin Kardeş, ‘*Tebcir*’ ve *Emval-i Metruke Mevzuatı*, 103.

Hükümet bu arada başka bir uygulamaya daha gitmiş ve Lozan antlaşmasını beklemeden, elindeki Emval-i Metrukeleri dağıtmaya da başlamıştır. Örneğin, 13 Mart 1924'de çıkarttığı bir kanun ile, “mübadeleye gayri tabi eşhasa ait olup Hükümet yedinde [*elinde*] bulunan metruk emlâk ve arsa(yı)”, savaş sırasında emlâkları tahrip edilmiş olanlara “muhtaç olanlar tercih edilmek şartıyla,” vermeye başlar.⁸⁸ Yine bunun gibi, 3 Nisan 1924'de, Emval-i Metrukeden hükümete tahsisi gerekli görülen binaların hükümete devri hususunda kolaylık gösterilmesine ilişkin bir kararname çıkartılır.⁸⁹

Girişleri tümüyle yasaklamak Lozan nedeniyle mümkün değildi. Türkiye'nin bulabildiği iki araç vardı. Birincisi, 1869 vatandaşlık yasası ve özellikle de beşinci maddesi; diğeri ise bireysel bazda yapacağı emniyet soruşturması. Fakat bu iki mekanizma da işe yaramayacak, hem dışarda başka ülkelerle diplomatik krizlere hem de içerde politik skandallara yol açacaktı.

⁸⁸ *Resmî Ceride*, sayı: 68, 7 Nisan 1340 (1924). Kanununun tam adı, “Hükümet Yedinde Sahipsiz Olarak Mevcut Bulunan Emlâkin, Emvâl ve Emlâki Düşman, Usât ve Hasb-el-lüzum Hükümet Tarafından Tahrip Edilmiş Olanlara Nispet Dâhilinde Tevzii Hakkında Kanun”, tam metin için bakınız; T.C. Maliye Vekaleti Milli Emlak Müdürlüğü, *Milli Emlak Muamelelerine Müteallik Mevzuat*, 488.

⁸⁹ *a.g.e.*, 434. Kararnamenin tam adı, “Emvâl-i metrukeden Hükümet Konağı İttihazına Elverişli Binaların Devâir-i Hükümete Tahsisi Zımında Mümkün Olan Suhuletin Gösterilmesi Hakkında Kararname”

“Tehlike” sadece, yurt-dışında Ermenilerin gelmesi ile de sınırlı değildi. Türkiye içinde zorunlu yer değiştirmiş Ermeniler de eski yerlerine geri dönmek ve mallarını almak isteyebilirdi. Tüm bunların engellenmesi gerekiyordu. Bu nedenle, ülkeye giriş-çıkış kanunları değiştirildi, ve ülke içinde seyahat yasakları kondu. Türkiye, etrafı surlarla çevrilmiş bir kaleye çevrildi.

Amerikan Ermenileri Sokulmuyor

İlk politik kriz ABD ile çıktı. Bireysel olarak giriş yapma hakkını kullanmak ve mallarına geri almak isteyen bir grup Amerikan Ermenisi, 1923 Ağustos ayında Amerikan pasaportları ile Türkiye’ye giriş yapmak istediler ve fakat tutuklanarak geri gönderildiler. Türkiye’nin bu kararı 1869 vatandaşlık kanunu ve 1918 Kasım tarihli Pasaport kanununa dayanak verdiğini tekrar hatırlatmakta fayda vardır. Vatandaşlık kanunu Türkiye’ye Ermenilerin Amerikan vatandaşlığını kabul etmeme imkânı vermekteydi. Türkiye isterse bu kişileri Türk vatandaşlığından atabilirdi ama bunu yapmamaktadır; çünkü o zaman, bu kişilerin sıradan yabancılar olarak Türkiye’ye girme riski doğardı. Pasaport Kanunu’nun üçüncü maddesine göre ise hükümetten izin almadan gelen muhacirler ve vatandaşlıktan çıkartılmış kişiler, uygun pasaportlara sahip olsalar dahi ülkeye sokulmayabilirdi. Ayrıca aynı kanunun 23’üncü maddesine göre, hala Osmanlı vatandaşı olan bir kişi, “ecnebî pasaportunu

hâmilen Memâlik-i Osmaniye'ye dâhil olur ise altı aydan iki seneye kadar hapis” cezasına çarptırılabilirdi.⁹⁰ Türkiye, Amerikan Ermenilerini vatandaşlıktan atmayarak, tüm bu alternatifleri elinde saklı tutmaktadır. Amerika'ya verilen söz ise, bu gibi kişilerin artık tutuklanmayacağı ve hemen geri gönderileceği idi.

Seyr ü Sefer Talimatnamesi: Ülkeye Giriş ve Dolaşma Yasakları

1923 yılına kadar, sınırlar daha çok Osmanlı Hükümetinin kontrolünde olduğu için, Ankara hükümeti 7 Ekim 1920 Kararnamesi dışında, giriş-çıkışlar konusu ile fazla uğraşmamıştır. Konu, ülkenin tümü üzerinde kontrol sağlandıktan ve özellikle Lozan antlaşması ile önem kazandı. Bu konuda en kapsamlı adımlar Lozan'ın yürürlüğe girmesinden bir ay kadar önce, 2 Temmuz 1924'de çıkartılan 663 sayılı Seyr ü Sefer Talimatnamesi⁹¹ ve Pasaport Kanunları ile atıldı. Aslında Seyf ü Sefer kanunun hazırlıkları çok önceden başlamıştı ve amaç Ermenilerin Türkiye'ye girmesine engel olmaktı.

⁹⁰ BOA/DH.İUM., 20/21-14/04, Pasaport Kanunu.

⁹¹ *Polis Mecmuası* 180, (1 Aralık 1924): 153-157. *Tevbid-i Efkhâr*, 28 Temmuz 1340 (1924).

1 Temmuz 1924 Seyr ü Sefer Talimatnamesi sadece yurt dışından girişleri yasaklamakla kalmıyordu, Gayrimüslimlerin Türkiye sınırları içinde dolaşmalarını da engellemek için kullanılacaktı. Anlaşılacağı üzere, gerek Seyr ü Sefer Talimatnamesi ve daha sonra yapılan değişikliklerin gerekse Pasaport Kanunlarının en önemli amacı Ermenilerin Türkiye'ye girmelerine ve ülke içinde özgürce seyahatlerine engel olmaktır. Siyasi irade, Ermenilerin mallarına el koymak ve Anadolu topraklarında bir daha Ermeni varlığının yeşermesine müsaade etmemek politikası izlemektedir. Kanun ve kararnameler de buna uygun olarak çıkartılmaktadır. Yani bütün bir hukuki mevzuat Ermeni unsurunun maddi temellerinin ortadan kaldırılarak yokluk statusüne indirgenmesi ve siyaseten imhası üzerinden yükselmektedir. Şimdi Cumhuriyet döneminde çıkan Emval-i Metruke Kanunlarına daha yakından bakabiliriz.

VI- CUMHURİYET DÖNEMİ İÇ HUKUK DÜZENLEMELERİ

Lozan Antlaşması ile uyum çerçevesinde çıkartılan tüm kanun ve kararnameler esas olarak iki sorunu çözmeye çalışmıştır. Birincisi, Tasfiye kanununda yer alan ilkeye göre, *buldukları yeri her ne suretle olursa olsun terk edenlerin* mallarına hangi tarihten sonra el konulmayacaktır? İkincisi, Hükümet birçok mala el koymuştur ve bunların hiç birisini, hangi koşulda olursa olsun geri vermek istememektedir.

Çıkarılan kanun ve kararnamelerde bu iki hususa çok özel bir önem verilir.

İlk adım, Lozan'ın imzalanmasından hemen sonra, 20 Temmuz 1924 tarihinde 711 sayılı kararname ile atılır.⁹² Kararname birçok teknik ayrıntıyı içerir ve bazı önemli düzenlemeler yapar. Yapılan düzenlemeleri anlayabilmek için önce bir hatırlatma yapmak gerekir. 15 Nisan 1923 Tasfiye Kanunu, buldukları yerden *her ne suretle olursa olsun ayrılan veya uzaklaştırılanların* taşınır, taşınmaz malları hakkında uygulanmaktaydı. Bu kanun çıktıktan sonra, İstanbul'un özel durumu göz önünde tutularak, sadece bu şehir için geçerli 29 Nisan 1923 Kararnamesi çıkarıldı. Bu kararname, "*her ne suretle olursa olsun*" ifadesi için 4 Kasım 1922 tarihini esas alıyordu. Buna göre, 4 Kasım 1922'den önce İstanbul'u her ne surette olursa olsun terk edenlerle; 4 Kasım tarihinden sonra izinsiz terk edenlerin mallarına el konulacaktı. 4 Kasım sonrası İstanbul'dan *hükümet izniyle ayrılanların* malları ise bu kararname kapsamı dışında idi.

Lozan antlaşması, TBMM'de 23 Ağustos 1923 tarihinde dört ayrı yasa biçiminde onaylandı.⁹³ Bu onay, ayrıntı gibi görünen ama önemli bir hukuki sorunu da beraberinde getirdi.

⁹² Sâlahaddin Kardeş, '*Tebcir' ve Emval-i Metruke Mevzuatı*, 131. Kararnemenin tam adı, "Anadolu'da Mukim Bulunduğu Mahalden Hükümetin Müsaadesini Alarak Azîmet Edenlerin Emvâlinin, Emvâl-i metrukeden Addedilmemesi Hakkında Kararname."

⁹³ *Resmi Ceride*, sayı: 22, 10 Eylül 1339 (1923).

Her ne kadar Lozan bir yıl sonra yürürlüğe girecek olsa da, artık 23 Ağustos 1923 kanunları özel kanun niteliğindedir ve iç hukuka göre geçerli sayılması gerekir. Yani Lozan ilkelerinin bu tarihten itibaren uygulanması gerekir. Ortaya iki ayrı boyutta hukuki karışıklık çıkar. Birincisi, İstanbul için çıkartılan özel kararnameye göre, 4 Kasım sonrası Hükümet izni ile yerlerini terk edenlerin mallarına el konulmaz iken, Anadolu'nun tüm diğer yerlerinde,–hükümet izni dahi– *her ne suretle olursa olsun* yerlerini terk edenlerin mallarına el konabiliyordu. Yani iki ayrı yere ilişkin, iki ayrı uygulama vardı. İkincisi, “her ne suretle olursa olsun” ifadesi Lozan antlaşması hükümlerine de aykırı idi.

20 Temmuz kararnamesi, hem İstanbul ve Anadolu arasındaki farklı uygulamaya hem de Lozan ile çelişkiye son vermek amacıyla çıkartıldı. Kararname ile, kararnamenin çıkış tarihinden sonra, Anadolu'dan hükümet izniyle gidenlerin mallarına el konulmasına son verilecektir. Yani, 20 Temmuz 1924 esas tarih olarak belirlenmiş olmaktadır. Bunun anlamı şu idi ki, artık bu tarihten önce buldukları yerleri –Hükümet izniyle dahi olsa– *her ne suretle olursa olsun terk edenlerin* mallarına el konulacaktı⁹⁴. Hükümet izni bu

⁹⁴ Yani İstanbul için çıkartılmış 29 Mart 1923 kararnamesindeki 4 Kasım 1922 tarihi iptal ediliyordu. İstanbul'dan, 4 Kasım 1922 ile 24 Temmuz 1924 arasında Hükümet izniyle yurt dışına çıkmışların mallarına da el konulabilecekti. Aynı durum 15 Nisan 1923 kanunu için de geçerlidir. Artık, Anadolu'dan 15 Nisan 1923 ile 24 Temmuz 1924 arasında Hükümet izniyle çıkmış olanların da mallarına el konulabilecekti.

tarihten sonra geçerli bir kriter olacaktır. Daha sonra bu kararnamede ufak bir düzeltme yapılacak ve Anadolu terimi Türkiye ile değiştirilecektir.⁹⁵

711 sayılı kararnameyi, 18 Ocak 1925 tarihli bir başka kararname takip eder.⁹⁶ Kararname, Ankara'da Mari adında bir Gayrimüslim şahsın, İstanbul'a gidip dönmesi sırasında Hazinece mallarına el konulmasına ilişkin Hazine aleyhine açmış olduğu dava sonrası çıkarılmıştır. Ankara'daki davada mahkeme Mari'yi haklı bulmuş ve mallarının Emval-i Metruke Kapsamında olmadığı bu nedenle el konulamayacağı hükmüne varmıştı. Mari'nin malları geri verilmek zorundaydı.

18 Ocak 1925 kararnamesi, bu mahkeme kararının, Anadolu'daki bir çok Ermeni için emsal teşkil edebileceği korkusuyla çıkartıldı. Kararnameye göre, ilgili mahkeme kararı "yalnız işbu meselede" uygulanabilir ve "diğer meselelerde uygulanmasına kanunen imkân" yoktur. 20 Temmuz 1924, 711 sayılı kararnameye gönderme yapılır ve "ikamet ettiği mahalden Hükümetin iznini alarak herhangi bir tarafa gidenlerin mallarının terk edilmiş mallardan" sayılmaması

⁹⁵ Bu değişiklik, Anadolu tabiri, sanki kararname Trakya'da uygulanmayacaktır gibi anlaşıldığı için yapılmıştır. 12 Kasım 1924 tarihli kararnamenin tam metin için bakınız; *Salâbaddin Kardeş, 'Tebcir' ve Emval-i Metruke Mevzuatı*, 133.

⁹⁶ *a.g.e.*, 134-136. Kararnamenin tam adı, "Hükümet-i Cumhuriyetin Pasaportuyla Seyahat Etmış Olanların Emvâlinin Emvâl-i Metruke'den Addolunamayacağına Dair Kararname."

ilkesinin ancak 20 Temmuz 1924'den sonra söz konusu olduğu hatırlatılır. “Yani” der kararname, “20 Temmuz 1340 tarihinden önce Hükümetin izniyle başka yere [mahallere-sehirlere] gidenlerin malları terk edilmiş mallardan” sayılacaktır.⁹⁷

18 Ocak 1925 kararnamesi başka bazı hususlara da açıklık getirir. Buna göre, “Hükümetin izniyle ailesi fertlerini buldukları mahalde bırakarak geçici olarak giden ve dönenlerin mallarına söz konusu kanunların [Tasfiye Kanunlarının] hükümlerinin uygulanması, Kanun Koyucunun amacına” uygun değildir. Bu nedenle, “Lozan antlaşmasının yürürlüğe konulduğu tarihten önce, bu suretle Hükümetin izniyle giden ve dönenlerin mallarına, tasfiye komisyonları ve onların kaldırılmasından sonra Hazinece el konulmuş ve müdahale edilmemiş ise, bundan sonra müdahale edilmemesi” istenir.⁹⁸ Yani, eğer geçmişte Mari durumunda olup, mallarına el konulmuş olan varsa, her hangi bir şey yapılmayacaktır.

Kararname Lozan antlaşmasının nasıl yorumlanması gerektiğine de açıklık getirir. “Lozan Antlaşmasının yürürlüğe konulmasından sonra, önceden Hükümetin izniyle İstanbul’da veya memleketin diğer mahalline giden ve dönenlerin taşınmaz mallarına el konulduğu halde, Hükümetçe el koy-

⁹⁷ *a.g.e.*, 135.

⁹⁸ *a.g.e.*, 135-6.

ma kaldırılmış ve sahipleri bugün mallarının bulunduğu yerlerde [mahallerde-şehirlerde] mevcut bulunmuş iseler, bu gibi malların sahiplerine iadesi kanunu ruhuna uygun” bulunmuştur. Kararname ile, “Cumhuriyet Hükümetinin izniyle seyahat etmiş olanların mallarının terkedilmiş mallardan” sayılamayacağı kararlaştırılmıştır.⁹⁹

Bu kararname bile bize hükümetin Emval-i Metruke hususunda kendi aleyhine oluşabilecek en küçük bir durum karşısında bile ne derece dikkatli ve titiz hareket ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

18 Ocak kararnamesini 5 Şubat 1925 tarihli kararname takip eder.¹⁰⁰ Bu da doğrudan Lozan ile ilgili bir iç hukuk düzenlemesidir ve Lozan’ın yürürlüğe giriş tarihini merkeze koyacaktır. Kararnamenin çıkartılma nedeni, 18 Ocak 1925 tarihli Kararnamede yer alan, “Cumhuriyet Hükümeti” tabirinin karışıklığa yol açmış olmasıdır. Acaba, “Cumhuriyet Hükümeti” tabiri ile kastedilen, Cumhuriyetin ilan tarihi midir? Eğer böyle ise, Hükümetin izniyle seyahat etmiş olanların mallarının terkedilmiş mal sayılmaması 29 Ekim 1923 tarihinden sonra söz konusu olacaktır. Tasfiye Kanununun ancak bu tarihten önce –Hükümet izniyle de olsa– seyahat etmiş olanların mallarına uygulanması gerekecekti.

⁹⁹ *a.g.e.*, 136.

¹⁰⁰ *a.g.e.*, 136-139. Kanunun tam adı, “Lozan Muahedenamesinin Kabul Edildiği Tarihten Sonra Gitmiş Olanların Gayr-ı menkullerine Müdahale Edilmemesi Hakkında Kararname.”

Kararname bu karışıklığa açıklık getirir. Önce, 15 Nisan 1923 Tasfiye Kanununa atıfta bulunulur ve bu kanunun altıncı maddesine göre, “*her ne suretle olursa olsun*” buldukları yerleri terk edenlerin mallarına Hazine tarafından el konulacağı tekrar edilir. 15 Nisan kanununda, “kaybolma veya ayrılma veya kaçmanın mutlak olarak hatırlatıldığı” ve bu durumun “her ne suretle olursa olsun” tabiriyle de “genelleştirilmiş” olduğunun altı çizilir. Ve devamla, “gerek Hükümetin izniyle ve gerek izinsiz her ne suret ve amaçla olursa olsun ayrılan kişilerin terk edilmiş malları, borçları ve alacakları hakkında” 15 Nisan 1923 tarihli Tasfiye Kanunu geçerli olduğu tekrar edilir.

Kanunun en ilginç boyutu, Cumhuriyet Hükümeti’nin izniyle çıkanlar için özel bir kanun yapılmamış olduğunu hatırlatmasıdır. Dolayısıyla bu kişiler istisnaya tâbi olamazlar. Yani izinli çıkanların da mallarına 15 Nisan 1923 kanununa göre el konulacaktır.¹⁰¹ Burada da 6 Ağustos 1924 tarihi geçerli olacaktır. Kararname bu nedenle Lozan antlaşmasına gönderme yapar; ve “Lozan Antlaşmasının yürürlüğe konulmasından önce, ailesini buldukları mahalde bırakarak geçici giden ve dönenlerin mallarına, tasfiye komisyonları ve onların kaldırılmasından sonra Hazinece el konulmamış ve müdahale edilmemiş ise bundan sonra müdahale” edilmeyeceği tekrar edilir. Yani, eğer bir müdahale söz konusu olmuş ise bu geçerlidir. “Lozan antlaşmasından sonra [ise]

¹⁰¹ *a.g.e.*, 137–8.

el koyma kaldırılmış ve sahipleri bugün mallarının bulunduğu yerlerde mevcut bulunmuş ise bu gibi mallar sahiplerine” iade edilecektir.¹⁰²

Bu ilkeler ışığında genel kural şöyle tekrar edilir; “Lozan Antlaşmasının onaylanmasından önce Hükümetin izniyle geçici olarak gidip dönenlerin mallarına Hükümetçe el konulmamış [ise] ve bugün kendileri el koymuş [iseler, bu gibi] kimselerin mallarına bundan sonra dahi müdahale edilmesinin” kararlaştırılmıştır.¹⁰³ Görüldüğü gibi tüm bu kararnamelelerin tek bir anlamı ve yorumu vardır. Eğer Hükümet, Tasfiye Kanunu gereği bazı mallara el koymuş ise, bunların geri verilmesi asla söz konusu değildir. Lozan Antlaşması sonrası, mallarının başında bulunanlar bile, ancak mallarına el konulmamış ise geri alabilme hakkına sahiptirler.

13 Haziran 1926 Yönetmeliği

Lozan Antlaşmasına uyum mahiyetinde çıkartılan en önemli yönetmelik 13 Haziran 1926 tarihlidir.¹⁰⁴ Yönetmeliğin birinci maddesine göre, Lozan Antlaşmasının yürürlüğe giriş tarihi

¹⁰² *a.g.e.*, 138.

¹⁰³ *a.g.e.*, 139.

¹⁰⁴ *a.g.e.*, 164-165. 13 Haziran 1926 tarih ve 3753 sayılı yönetmelik ve yapılan değişiklikler 80 yılı aşkın yürürlükte kalır ve 2006/10933 sayılı yönetmenlik gereğince yürürlükten kaldırılır. (*Resmi Gazete*, sayı: 26310, 5 Ekim 2006.

olan 6 Ağustos 1924 tarihinden sonra terkedilmiş mallara el konulacağı hükme bağlanır. İkinci madde, “el koyma, yani malların terk edilmişliğinin Hükümetçe resmen öğrenilmesi, 6 Ağustos 1924 tarihinden önce olmuş ise, işlem sonuçlandırılır,” der. Görüldüğü gibi, el konulmuş malın bir daha tekrar iade edilmesi söz konusu değildir. Burada, açıkça el koyma işleminin tamamlanacağından söz edilir.¹⁰⁵

Üçüncü madde, “el koyma yani malların terk edilmişliğinin Hükümetçe öğrenilmesi 6 Ağustos 1924 tarihinden sonra olmuş ise” nelerin yapılması gerektiğine ilişkindir. Buna göre, üç şık vardır; A– Eğer bu malın sahibi veya vekili malın bulunduğu mahalde ise, mal onlara iade edilir, yoksa mallar “sahipleri adına devletin genel hükümlerine göre Hükümetçe idare edilir”; B– Eğer bu mallar göçmenlere verilmiş ise ve fakat sahipleri mevcutsa, malların göçmene verilmiş tarihindeki değeri, sahiplerine ödenir; C– söz konusu mallar satılmış ise sahibi satış bedelini ancak satış şartları dairesinde alabilir.¹⁰⁶

1928: Tapu Dağıtma ve Hazineye Gelir Kaydetme Başlıyor

Lozan ile uyum artık büyük ölçüde başarılmıştır. Şimdi bir

¹⁰⁵ Sâlahaddin Kardeş, *Tebcir' ve Emval-i Metruke Mevzuatı*, 164.

¹⁰⁶ *a.g.e.*, 165.

nevi ikinci bir aşamaya geçilmiştir. Bu aşamada yapılan, dağıtılan veya satılan emlâk ve arazileri yeni sahipleri adına tapuya kaydetmek, yani yeni sahiplerine tapularını vermek ve Emval-i Metruke satış, kira vb. bedellerinden elde edilen gelirleri devlet hazinesine gelir olarak aktarmaktır. 1928 ile birlikte bu süreç başlayacaktır. Bu doğrultuda, 28 Mayıs 1928 tarihli 1331 numaralı kanun kabul edilir. “Temlik [*Mülkiyet Verme*] Kanunu” olarak da adlandırılan kanun toplam 12 maddedir. Kanun, satılan veya dağıtılan emlâkin tapuya kaydedilmesi ile ilgilidir. Eğer emlâk veya arazi hala devletin elinde ise Hazine adına kayıt edilecektir.¹⁰⁷

Emval-i Metrukeler ve tasarrufları konusunda bir diğer önemli adım yine 28 Mayıs 1928’de, 1349 sayılı kanun ile atılır. Kanun ile, Maliye Bakanlığının elinde bulunan, “terkedilmiş mallar cari hesaplarının” bütçeye gelir olarak kaydedilmesi kararlaştırılır.

Emval-i Metrukelerin yeni sahipleri üzerine tapuya kaydedilmesi süreci ve çıkartılan kanun ve kararnamelere ilişkin eğer genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, söylenebilecek olan şudur ki, tüm bu kanun ve kararnamelerde, malların asıl veya diğer hak sahiplerinin hakkı korunmuş ve malların en azından 1915 değeri üzerinden karşılıkları-

¹⁰⁷ T.C. Maliye Vekaleti Milli Emlak Müdürlüğü, *Milli Emlak Muamelelerine Müteallik Mevzuat*, 430–31. Kanunun tam adı, “Mübadil, Gayrimübadil, Muhacir ve Saireye Kanunlarına Tefvikan Teffiz veya Âdiyen Tahsis Olunan Gayrimenkul Emvalin Tapuya Raptına Dair Kanun”.

nın verileceği ilkesi benimsenmiştir. Bu hak baki tutulmuş ve hiç bir biçimde ortadan kalkmamıştır. Emval-i Metrukenin sahiplerinin malları üzerindeki her türlü hakkı kaybettikleri, bu hakkın müsadere edildiğine, zorla el konulup ortadan kaldırıldığına ilişkin hiç bir hukuki karar veya uygulama yoktur. Bunun anlamı şudur ki, eldeki kanun ve kararnamelere dayanarak, Ermenilerin malları üzerinde hak iddiası vardır, iddiasında bulunulabilir. Bu hak, malın kendisini almak biçiminde olamazsa bile, değerinin ödemesi biçiminde bakidir, denebilir.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Burada, 1935 yılına ait Yargıtay Genel Kurulunun vermiş olduğu bir içtihat kararına, konumuz ile bağlantılı olduğu için değinmek isteriz. İlgili kararında Yargıtay, eğer Emval-i Metrukenin sahibi olduğu iddiasında bulunan kişi, “firar ve tagayyüp [*kayıp*]” edenlerden ise, malı üzerinde her hangi bir hak iddiasında bulunamaz, demektir. Eğer “firar ve tagayyüp” etmediği ispat edilirse, malın değil ama değerinin kendisine verilmesi gerekir, der. Elbette bu Lozan ile birlikte getirilen hukuk kuralıdır. Fakat, “firar ve tagayyüp” durumunda olan bir kişinin mülkiyeti üzerinde her türlü hakkını kaybedeceği kuralı bize çok mantıklı görünmüyor. Birincisi, Türkiye zaten bu insanları ülkeye gelmemesi için her türlü yola başvurup, onları zorla “firar ve tagayyüp” durumuna düşürmektedir. İkincisi, eldeki kanunlar, fiili durumu ne olursa olsun, malın sahibi ile mülkiyeti arasındaki ilişkiyi kökünden kesip atmamaktadır. Bu açık müsadere anlamına gelir ki, görebildiğimiz kadarıyla Emval-i Metrukeler konusunda alınmış böyle bir tedbir yoktur. Kararı bize gönderen Av. Cem Murat Sofuoğlu’na teşekkür ederiz. Karar için bakınız; Yargıtay İçtihadı Birleştirme Büyük Genel Kurulu, E:1935/18, K:1936/30, T:25.11.1936.

Emval-i Metruke Kanunları ve Bugünkü Durum

Emval-i Metruke Kanunları olarak bilinen kanunlar zamanla yürürlükten kaldırılmışlardır. Bunlar arasında en önemlisi sayılması gereken 15 Nisan 1923 tarihli Tasfiye Kanunu, 27 Kasım 1988 tarihinde 3488 tarihli kanunla yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁰⁹ “Temlik [*Mülkiyet Verme*] Kanunu” olarak bilinen 28 Mayıs 1928 tarih ve 1331 numaralı kanun 1945 yılında 4796 sayılı kanun ile¹¹⁰; 13 Haziran 1926 tarihli yönetmelik ise, 2006 yılında 10933 sayılı yönetmelikle yürürlükten kaldırılacaktır.¹¹¹

Anlaşılan, 1988 yılı itibarıyla Ermenilerin mallarına yönelik, ilgili kanunun yerine getirmesi gereken görevi tamamladığına inanılmaktadır. Önemli olan husus kanun ortadan kalmış olsa bile, hükümlerinin geçerli olduğu ilkesidir. “Özellikle Hazineye intikal hükmü öngören Emval-i Metruke Kanunları yürürlüğe girdiği tarihte hükümlerini ortaya koydukları için, yürürlükten kaldırılanların bu hükümleri halen geçerlidir.”¹¹²

¹⁰⁹ *Resmî Gazete*, sayı: 19983, 8 Kasım 1988. Kanunun tam adı, “Uygulama İmkânı Kalmamış Olan Kanunların Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Kanun”.

¹¹⁰ *Resmî Gazete*, sayı: 6059, 17 Temmuz 1945. Kanunun tam adı, “Mübadele ve Tefiz İşlerinin Kesin Tasfiyesi Hakkında Kanun”.

¹¹¹ *Resmî Gazete*, sayı: 26310, 5 Ekim 2006. Yönetmeliğin tam adı; “Bazı Yönetmeliklerin Kaldırılmasına Dair Yönetmelik”.

¹¹² Salâhaddin Kardeş, ‘*Tebcir*’ ve *Emval-i Metruke Mevzuatı*, 10.

Sonsöz

Hatırlatmakta fayda var; Lemkin soykırım kavramını, Nazilerin işgal ettikleri bölgeleri nasıl yöneteceklerine ilişkin yayınladıkları kararnamelerin eşliğinde tanıttı. Oysa Nazilerin işlediği cinayetleri, tüm ayrıntıları ile olmasa bile biliyordu. Bu nedenle onun soykırım kavramını, belki de savaş mantığı içinde “normal” telakki edilebilecek, bir takım kanun ve kararnameler biçiminde ve eşliğinde tanıtmayı son derece önemli ve anlamlıdır. Lemkin bize, soykırımı, hukuk sistemi içine yerleşmiş bir olgu olarak kavramamız gerektiğini hatırlatmaktadır. Bu makalede bunu yapmaya, Ermeni soykırımının, sadece Ermenilere karşı işlenmiş barbarlık gösterilerinde değil, aynı zamanda Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde çıkarılmış bir dizi normal ve sıradan hukuk metinlerinde gizli olduğunu göstermeye çalıştık. Bunu yaparken Ermenilerin maddi temellerinin ve yaşam koşullarının ortadan kaldırılması; tehcir ve bir dizi katliamlar sonucu imha edilmeleri sürecinde devletin neredeyse bütün aygıtlarıyla dolaşıma soktuğu şiddetin ekonomik çarpanlarını ve bu şiddetin ekonomik “getirisi”ni izah etmeye gayret ettik.

Bu minvalde, Ermenilerin tehciri ve tehcirin korkunç derecede ağır koşullarının neden olduğu açlık, salgın hastalıklar ve ölümler ve tehcir sırasında gerçekleşen katliamlar aslında tam da Ermenilerin tehcir edilmeden önce sahip oldukları taşınır ve taşınmaz bütün mal varlıklarının ellerinden

alınması sonucunda vuku bulmuştur. Başka bir ifadeyle, Ermenilerin ekonomik varlıklarına el konulması ile tehcirin Ermenilerin kırımına yol açan koşulları arasında doğrusal bir ilişki vardır. Ermeniler bütün mal ve mülklerine el konulmaları suretiyle Tehcir'e tabi tutulmuşlar ve ellerinde onları hayatta tutacak hiçbir ekonomik araç-gereç olmadığı için tehcirin ağır koşullarına fazla direnç gösterememişlerdir. İttihat ve Terakki merkezi hükümetinin sistematik olarak uygulamaya koyduğu niyet ve plan da budur. Ermeni mallarına "hukuk" eliyle el konulması özellikle tehcir sürecinde Ermenilerin kırımını İttihatçılar açısından kolaylaştıran en önemli unsurdur. Dolayısıyla Ermenilerin tehciri süreci başlı başına ele alınması gereken bir olgudur.

Genç Cumhuriyetin ilkel sermaye birikim süreci, proto milli burjuvazinin kökenleri ve topyekûn ekonominin Türkleştirilmesi başka bir ifadeyle gayri müslim unsurlardan arındırılması mezkûr şiddetin ekonomik bileşkeleri göz önünde bulundurulmadan anlaşılabilir. Emval-i Metruke Kanunları aynı zamanda o dönemde tehcire ve Kırım'a belirtik ve örtük destek veren Anadolu'nun birçok bölgesindeki yerel eşraf ve elitlerin zenginliklerinin kaynağının açığa çıkarılması bakımından son derece önemlidir. Söz konusu yerel elitler Ermenilerden kalan taşınır ve taşınmaz mallara ve mülklere Emval-i Metruke Kanunlarının onlara sağladığı 'fırsatlar' sayesinde el koyarak 50'li ve 60'lı yıllarda taşra burjuvazisi olmuş; 70'li yıllarda ise ağırlıklı olarak kent burjuvazisine evrilmişlerdir. Ermeni mallarının kimlerin eline

hangi yollarla geçtiğini ortaya çıkarmak açısından o dönemde İttihat ve Terakki Merkez Komitesi'ne bağlı olan ve vilayetlerde görevli Merkez'in yerel ölçekteki genel sekreterleri olan Katib-i Mesuller'in tuttukları defterler hayati öneme sahiptir. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivleri de dahil olmak üzere Türkiye'deki hiçbir arşiv merkezinde bu defterlerin varlığına rastlanmamıştır. Emval-i Metruke ile alakalı hukuksal mevzuatın Ermenilerin Anadolu'da yaşadıkları vilayetlerde nasıl uygulandığını konu edinen mikro ölçekli yerel tarih çalışmalarının varlığı Ermenilere ait malların akıbetinin anlaşılması bakımından bize ciddi veriler sunacaktır.

Eğer söylediklerimizi birkaç cümlede özetlemek gerekirse; Osmanlı İttihat ve Terakki Partisi, Ermenileri şu veya bu nedenlerle buldukları yerlerden sürmüş; sürerken de mallarınıza biz bakacağız ve değerlerinin karşılığını yeni yerleşim yerlerinde size teslim edeceğiz sözünü vermiştir. Çıkarılan tüm kanun ve kararnamelerde, malların asıl sahiplerinin Ermeniler olduğu ve devletin sadece onlar adına idare işini üstlendiği tekrar edilmiş ve ama sonra da, bu kanun ve kararnameler Ermenilerin Anadolu'daki varlıklarını ortadan kaldırmak için kullanılmıştır.

Cumhuriyet döneminde de aynı uygulama devam etmiştir. İmzalanan uluslararası antlaşmalarla, Ermenilerin geride kalan malları üzerinde hakkı olduğu tekrar edilmiş; 6 Ağustos 1924 itibarıyla mallarının başında olacıklara mallarının

geri verileceği sözü verilmiştir. Sonra Türkiye'nin etrafı bir kale gibi örülmüş, sınırlar kapatılmış ve içeriye tek bir Ermeni dahi sokulmamıştır. İçeri alınmayan Ermeniler ise "firari ve mütegayyip" ilan edilmiş ve mallarına el koyma sürecine devam edilmiştir.

Üstelik, gerek Osmanlı ve gerek Cumhuriyet döneminde tüm bunlar yapılırken "Ermenilerin malları üzerinde hiç bir hakkı yoktur", denmemiştir, denememiştir. Hem Ermenilerin malları üzerinde hakları olduğu kanunla tekrar edilmiş, hem de aynı kanunlar, malların veya karşılıklarının sahiplerine verilmemesi için kullanılmıştır. Çünkü hedef, Anadolu'da Ermeni varlığını tümüyle ortadan kaldırmaktı. Söz konusu olan bir hukuk operasyonu idi.

Dikkat edilirse, burada herhangi bir soykırım veya kitlesel öldürme vb. den bahsetmiyoruz; sadece devletin Ermenilere verdiği sözleri ve bunu hukuk sistemine nasıl işlediğini ve sonra da, aynı hukuk sistemine dayanarak hangi politikaları hayata geçirdiğini tekrar ediyoruz. Yukarıda anlatılanın çok açık bir hırsızlık olduğunu söylemeye gerek var mı? İncancımız odur ki, Türkiye'nin 1915 konusunda bu denli gürültü koparmasının altında bu basit gerçek yatmaktadır. Öldürme ve imhadan bağımsız, argo deyişle, Ermenilerin mallarının üstüne yattığının, onları kanunsuz olarak "iç ettiğinin" bilincinde olan devlet, gürültü kopartarak gerçekliğin üstünü örtmek istemektedir. Çünkü, 1915'in nasıl adlandırılacağından bağımsız, ortada ciddi bir ayıbın

olduğunun farkındadır. Gürültüyü azalttığı an Ermenilere gasp edilmiş mallarını ve/veya karşılıklarını vermek zorunda olduğunun bilincindedir.

Tüm bunların niçin yaşandığı, bir devletin ve toplumun kendisini niçin böylesi utanılacak bir duruma soktuğunun elbette bir nedeni, bir açıklaması var. Osmanlı ve onu takip eden Cumhuriyet rejimleri, Hristiyanların varlığını kendi geleceği için bir tehdit olarak görmüş ve tüm siyasetini, Hristiyanların Anadolu'daki izlerinin silinmesi üzerine oturtmuştur. Hristiyanların yokluğunu, kendisinin varlık şartı olarak görmüştür. Talat Paşa'nın, Ermeni varlığının "vücudunu ortadan kaldırmak" sözlerinde en özlü ifadesini bulan bu tutum, tüm bir Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde Ermeni mallarına yönelik izlenen politikanın ana ruhunu bize verir.

Ermenilere yönelik çıkartılan tüm kanun ve kararnamelerin özü, onların Anadolu topraklarındaki izlerini silmek ve yeniden vücut bulmalarını engellemeye yöneliktir. Bu hedefe ulaşabilmek için, Ermenilerin fiziki olarak imha edilmeleri belki gerekliydi ama yeterli değildi. Bu fiziksel imha kadar ve belki ondan daha da önemli olan, hukuk sisteminin kullanılmasıdır. Hukuk, özellikle de Emval-i Metruke Kanunları, Ermenilerin ekonomik varlığını ortadan kaldırmanın, onların izlerinin Anadolu'dan silinmesinin en önemli aracı olmuştur. Bu anlamda, Cumhuriyet rejimi bir halkın varlığını ortadan kaldırmayı amaçlayan Emval-i Metruke kanun-

larının teşkil ettiği hukuk sistemi üzerinde yükselmiş, bu hukuku içselleştirmiştir.

*“Varlık ve Yokluk Kıskaçında Ermeniler: Emval-i Metruke Kanunlarından Soykırımın İzlerini Sürmek”, Türkiye’de Siyasal Şiddet, Derleyenler: Güney Çeğin ve İbrahim Şirin, İstanbul: İletişim, 2014, s. 79-129

www.kuyere1.org